

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ
Η ΑΝΑΡΧΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

2η έκδοση

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

Η ΑΝΑΡΧΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

*Μετάφραση
Νίκος Β. Αλεξίου*

Β' έκδοση

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ:
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ:
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ:
ΕΚΔΟΣΕΙΣ:

La Morale Anarchiste
Πέτρος Κροπότκιν
Νίκος Β. Αλεξίου
Μαρία Δαρδανού
ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
Βαλτετσίου 53
106 81 ΑΘΗΝΑ
τηλ. 38.02.040
Σεπτέμβριος 2000

ΧΡΟΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ:

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η μελέτη αυτή περί της καταγωγής και του σκοπού, αυτού που ονομάζουμε «ηθική», γράφτηκε, με προοπτική να εκδοθεί υπό μορφήν προσούρας, ως αποτέλεσμα μιας εντράπελης κατάστασης. Κάποιος αναρχικός, ο οποίος διατηρούσε ένα κατάστημα στην Αγγλία, διαπίστωσε ότι οι σύντροφοί του στο κίνημα θεωρούσαν απολύτως θεμιτό να παίρνουν τα αγαθά που πωλούσε χωρίς να πληρώνουν. Η ρήση «στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του», πίστευαν πως δικαιολογούσε το ότι τον λογαριασμό έπρεπε να πληρώνουν όσοι ήταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση. Ο Κροπότκιν ευαισθητοποιήθηκε αμέσως, με αποτέλεσμα όχι μόνον να καταδικάσει τέτοιες θεωρίες, αλλά και να παρακινήθει να γράψει ένα κείμενο προς νουθεσία των συντρόφων.

Οι σε αυτό εκφραζόμενες απόψεις τού Κροπότκιν περί ηθικής, βασίζονται στις ιδέες που είχε διατυπώσει στην *Αλληλοβοήθεια* και τις οποίες θα ανέπτυξε αργότερα στην *Ηθική*. Εδώ δίδεται μια συγκεκριμένη ερμηνεία τού τι είναι «ορθό» και τι «λάθος» στο δούναι και λαβείν της καθημερινής ζωής. Το έργο αυτό επιτελείται με οξυδέρκεια, ενώ μύδροι εξαπολύονται κατά της υποκρισίας της κυρίαρχης ηθικής.

Ο Κροπότκιν θεωρεί πηγή όλων των λεγομένων ηθικών ιδεών τις πρωτόγονες προλήψεις. Το αληθινό

αίσθημα της ηθικής, το οποίο διέπει την κοινωνική μας συμπεριφορά, είναι ενστικτώδες, βασιζόμενο στην σύμπνοια και την ενότητα, ιδιότητες εγγενείς στην ομαδική ζωή. Η αλληλοβοήθεια αποτελεί προϋπόθεση της επιτυχημένης κοινωνικής ζωής. Επομένως, η ηθική βάση είναι ο παλαιός, καλός, χρυσός κανών «κάνε στους άλλους ό,τι θα ήθελες να σου κάνουν εκείνοι υπό τις ίδιες περιστάσεις», ο οποίος και αναιρεί την ηθική των αναρχικών πελατών τού αναρχικού καταστημάτων. «Το φυσικό αίσθημα της ηθικής διαστρεβλώθηκε», λέει ο Κροπότκιν, «από τις προκαταλήψεις που περιβάλλουν τον νόμο, την θρησκεία και την εξουσία, καλλιεργούμενες εσκεμμένα από κατακτητές, εκμεταλλευτές και ιερείς, προς όφελός τους, με αποτέλεσμα να έχει καταστεί η ηθική όργανο προστασίας των προνομίων της άρχουσας τάξης».

Υπερασπίζει την ηθική του φόνου προς όφελος της ανθρωπότητας – όπως την τυραννοκτονία – αλλά ποτέ για λόγους ιδιοτελείς. Θεωρεί σημαντικότερες κοινωνικές δυνάμεις για τον έλεγχο της αδικοπραγίας την αγάπη και το μίσος παρά την τιμωρία, την οποία απορρίπτει ως άχρηστη και επιβλαβή. Εν αντιθέσει προς την ωφελιμιστική ηθική – το να κάνεις το σωστό για να αποκομίσεις απλώς κάποιο όφελος – ο Κροπότκιν αναφέρεται με παραστατικότητα στην χαρά και την ικανοποίηση που αναβλύζουν όταν «σπέρνεις την ζωή γύρω σου», προσφέροντας εξ ολοκλήρου τον εαυτό σου στους συνανθρώπους σου. Όχι, φυσικά, για να τους

κάνεις καλό, υπό την έννοια της φιλανθρωπίας, αλλά για να γίνεις ένα με αυτούς, ίσος και συμμετοχος.

Ρότζερ Μπόλντουϊν

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν οι σύντροφοι της ομάδας Fresnes-Antony της Αναρχικής Ομοσπονδίας, μου ζήτησαν να γράψω αυτόν τον πρόλογο, αναλογίσθηκα τις ώρες έρευνας και μελέτης που είχαν απαιτηθεί για ένα άρθρο τού περιοδικού *Itinéraire* αφιερωμένο στον Πέτρο Κροπότκιν, το οποίο είχε ακριβώς ως θέμα του την ηθική. Διότι οι συζητήσεις περί ηθικής αφθονούν. Αρκεί να εξετάσουμε προσεκτικά την Ιστορία των ιδεών για να αντιληφθούμε την πληθώρα των μελετών επί του θέματος.

Υπάρχουν τόσες ηθικές όσες και κοινωνίες. Κάθε συγκροτημένη ομάδα διαμορφώνει τρόπο ζωής, ήθη και έθιμα, τα οποία, άπαξ και αναγνωρισθούν ως ωφέλιμα και καταστούν αναπόσπαστα στοιχεία του τρόπου σκέψης, μεταβάλλονται κατ' αρχάς σε ενστικτώδεις συνήθειες και μετά σε κανόνες ζωής. Ιδού, λοιπόν, πώς δημιουργείται μια ηθική.

Η ηθική εμφανίζεται κατ' αρχήν ως το σύστημα κανόνων που ο άνθρωπος ακολουθεί (ή οφείλει να ακολουθεί) τόσο στην προσωπική όσο και στην κοινωνική του ζωή. Προσεγγιζόμενο από αυτήν την άποψη, το ζήτημα της ηθικής αποτελεί τον πυρήνα κάθε ανθρώπινης σκέψης, εφ' όσον κάθε ανθρώπινο εγχείρημα, όσο ανιδιοτελές και αν είναι, υπόκειται σε

έλεγχο προκειμένου να κριθεί εάν είναι δικαιολογημένο ή όχι, αναγκαίο, αποδεκτό ή αξιόμημπο, σύμφωνο με τις καθιερωμένες αξίες ή αντίθετο προς αυτές, δηλαδή εάν συμβάλλει στην πραγμάτωση αυτού που κρίνεται επιθυμητό, στην πρόληψη ή στην εξάλειψη αυτού που κρίνεται κακό – πράγμα που μπορεί να συνοψισθεί στην ιδέα του καλού και του κακού.

Αν και οι ηθικοί κανόνες δεν είναι πάντοτε οι ίδιοι για όλα τα άτομα, όλες τις εποχές και όλους τους πολιτισμούς, είναι ωστόσο ενδιαφέρον και σημαντικό να υπογραμμισθεί ότι μία ηθική παράμετρος επεβλήθη ως εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση της επιβίωσης και της προόδου: η αλληλοβοήθεια. Ο Πέτρος Κροπότκιν περιέγραψε θαυμάσια αυτήν την θεμελιώδη σχέση στο έργο του, *Η Αλληλοβοήθεια, ένας παράγοντας της εξέλιξης*.*

Από αρχαιότατων χρόνων, στοχαστές προσπάθησαν να εξηγήσουν την καταγωγή των ηθικών αισθημάτων και ιδεών που εμποδίζουν τους ανθρώπους να προβούν σε ενέργειες που βλάπτουν τους συγγενείς τους ή που γενικώς αποδυναμώνουν τους κοινωνικούς δεσμούς. Υπήρξαν οι ελληνικές σχολές: άλλες μεν θεμελιώσαν τις ηθικές αντιλήψεις, όχι πλέον στον φόβο και μόνο των θεών και των φυσικών φαινομένων, αλλά στην κατανόηση υπό του ανθρώπου της ίδιας του της φύσης· άλλες προώθησαν αφηρημένες θεωρίες, την μεταφυσική. Η χριστιανική ηθική «παγώνει» την κοινωνία και εμποδίζει κάθε ηθική ανάπτυξη. Έ-

* ΣτΜ Ελληνική μετάφραση εκδ. Ελεύθερος Τύπος (υπό έκδοση).

πρεπε να παρέλθουν 15 αιώνες για να μπορέσουν ορισμένοι συγγραφείς να έλθουν σε ρήξη με την θρησκεία και να καταλήξουν να αναγνωρίσουν την ισονομία ως θεμέλιο της κοινωνίας. Ο κόσμος αλλάζει, τα ήθη αλλάζουν και καθίσταται πλέον σαφές ότι η ηθική, δηλαδή η επιστήμη των ηθικών ιδεών και θεωριών, άπτεται μιας άλλης επιστήμης, της κοινωνιολογίας, δηλαδή της επιστήμης της ζωής και της εξέλιξης των κοινωνιών.

Η νεώτερη εποχή καταγράφει την εμφάνιση μιας ρασιοναλιστικής ηθικής, θεμελιωμένης επί επιστημονικών βάσεων. Εδώ, διακρίνουμε δύο τάσεις: ο Χόμπς και οι οπαδοί του θεωρούν την ηθική ως καθορισμένη από μια δύναμη που βρίσκεται έξω από τον άνθρωπο. Αντικαθιστούν την Εκκλησία με το Κράτος, πράγμα που σημαίνει ότι ο άνθρωπος δεν βρίσκει την σωτηρία του παρά μόνον σε μια κεντρική εξουσία, αυστηρά οργανωμένη, η οποία εμποδίζει την αέναη πάλη ανάμεσα στα άτομα. Άλλοι εκτιμούν ότι μόνο μία ευρεία δυνατότητα, παρεχόμενη στους ανθρώπους για να συνάψουν μεταξύ τους κάθε είδους συμφωνία, θα τους επιτρέψει να εγκαθιδρύσουν στην κοινωνία μια νέα τάξη πραγμάτων, θεμελιωμένη επί της αρχής της δικαιοσύνης και ικανοποίησης όλων των αναγκών.

Ο 19ος αιώνας, γέννησε τρία νέα ρεύματα: τον θετικισμό, την εξελικτική και τον σοσιαλισμό. Ο τελευταίος εκθειάζει την πολιτική και κοινωνική ισότητα των ανθρώπων, υποδιαιρείται δε σε δύο σαφώς διακριτές τάσεις: τον εξουσιαστικό σοσιαλισμό (ή

μαρξισμό) και τον ελευθεριακό σοσιαλισμό (ή αναρχισμό). Ο πρώτος δεν προσφέρει τίποτε στην ηθική: εφαρμόζει τις αρχές του Χόμπς και παρέχει στο Κράτος απόλυτη ελευθερία χειρισμού όλων των υποθέσεων. Ο δεύτερος ενδυναμώνει τις ιδέες της δικαιοσύνης και της ισότητας. Ο Πιέρ-Ζοζέφ Προυντόν θεωρεί την δικαιοσύνη θεμέλιο της ηθικής. Στο πόνημά του, *Τι είναι Ιδιοκτησία*, αναφέρει: «Είναι δίκαιο ό,τι είναι ίσο, είναι άδικο ό,τι είναι άνισο». Ο σύγχρονος του Κροπότκιν, Μ.-Ζ. Γκιγιώ, στο σημαντικό έργο του, *Προσχέδιο για μια μη υποχρεωτική και άνευ κυρώσεων ηθική*, επιδιώκει να καθορίσει την σπουδαιότητα, την έκταση και τα όρια μιας ηθικής αποκλειστικώς επιστημονικής. Σκοπός του είναι να καταγγείλει την σύγχυση που υπάρχει μεταξύ ηθικής και κοινωνικής κύρωσης, ταυτιζόμενος υπό αυτήν την έννοια με τον Κροπότκιν, ο οποίος εκτιμά ότι η ηθική είναι μια «επιστήμη», επιστήμη που υπαγορεύει στο ελεύθερο άτομο το καθήκον του. Το βοηθά να τελειοποιηθεί και να τελειοποιήσει το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει.

Παρά τις ψευδέστατες διαβεβαιώσεις περί του αντιθέτου και την εσκεμμένη αμνημοσύνη διαφόρων φιλοσοφικών συγγραμμάτων, οι αναρχικοί έχουν μια ηθική: μια ηθική απαλλαγμένη από κάθε καταπιεστική υποχρέωση και από κάθε κατασταλτική κύρωση, ηθική η οποία βασίζεται στην αλληλοβοήθεια και στην αδελφοποίηση όλων των ανθρωπίνων ομάδων. Αυτή έχει το εξής ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: δεν κεδεύει τίποτε, αρνείται κατηγορηματικά να διαμορφώ-

σει το άτομο σύμφωνα με μια αφηρημένη ιδέα, όπως ακριβώς αρνείται και να το ακρωτηριάσει με την θρησκεία, τον νόμο ή την κυβέρνηση. Θέλει την πλήρη και ακέρατη ελευθερία του ατόμου. Αυτή η ηθική βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με τον τύπο κοινωνίας που οι αναρχικοί επιθυμούν να προωθήσουν: μια κοινωνία χωρίς Κράτος, διευθυνόμενη άμεσα από τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες, της οποίας οι οικονομικές αρχές είναι οι εξής:

- οικονομική και κοινωνική ισότητα όλων των ατόμων
- συλλογική ή ατομική κατοχή των μέσων παραγωγής και διανομής, αποκλεισμένης κάθε πιθανότητας να ζουν ορισμένοι από την εργασία των άλλων
- κατάργηση της μισθωτής εργασίας και του συστήματος της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο.

Οι αναρχικοί δεν έχουν την πρόθεση να αλλάξουν την ανθρώπινη φύση. Δεν ελπίζουν παρά σε ένα πράγμα: στην καλύτερη διαπαιδαγώγηση του ατόμου για μια πιο υγιή αντίληψη των σχέσεων τού ιδίου με τους ομοίους του. Η ρήξη με το περιβάλλον και η αυτοτελείωση, ιδού ποια είναι η ιδέα-κλειδί του Κροπότκιν, και θα προσέθετα: ο αγώνας για περισσότερη δικαιοσύνη, υπό την έννοια που την αντιλαμβάνεται ο Προυντόν:

«Να αισθάνεσαι, να επιβεβαιώνεις την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, κατ' αρχάς όσον αφορά το άτομό σου και

ύστερα τον συνάνθρωπο, αλλά χωρίς εγωισμό και χωρίς να λαμβάνεις υπ' όψη οποιαδήποτε θεότητα ή κοινότητα: ιδού το δίκαιο. Να είσαι έτοιμος σε κάθε περίπτωση να αναλάβεις, εν ανάγκη ακόμη και ενάντια στον ίδιο σου τον εαυτό, την υπεράσπιση αυτής της αξιοπρέπειας: ιδού η δικαιοσύνη».¹

Ας χρησιμεύσει η ρήση αυτή, τόσο θεωρητικώς όσο και πρακτικώς, στους διάφορους αγορητές, οι οποίοι, με τις ομιλίες αλλά και τα έργα τους, εκφράζουν ειλικρινώς τις απόψεις τους περί της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη.

Σεπτέμβριος 1989

Μαρτέν Ρ.

Ομάδα Bas-Rhin της Γαλλικής Αναρχικής Ομοσπονδίας

1. *De la Justice dans la Révolution et dans l' Eglise*, éditions de 1871, tome I, p. 216.

Η ΑΝΑΡΧΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

1

Η Ιστορία της ανθρώπινης σκέψης θυμίζει τις ταλαντώσεις εκκρεμούς, ταλαντώσεις που συνεχίζονται αιώνες τώρα. Μετά από μια μακρά περίοδο ύπνου έρχεται η στιγμή της αφύπνισης. Τότε η σκέψη απελευθερώνεται από τις αλυσίδες με τις οποίες όλοι οι ενδιαφερόμενοι – κυβερνήτες, νομικοί, κλήρος – την είχαν επιμελώς δέσει. Τις σπάζει. Υποβάλλει σε αυστηρή κριτική κάθε τι που της είχαν διδάξει και αποκαλύπτει την κενότητα των θρησκευτικών, πολιτικών, νομικών και κοινωνικών προκαταλήψεων, στους κόλπους των οποίων φυτοζωούσε. Ωθεί την έρευνα σε άγνωστα μονοπάτια, εμπλουτίζει την γνώση μας με απροσδόκητες ανακαλύψεις· δημιουργεί νέες επιστήμες.

Όμως, οι προαιώνιοι εχθροί της σκέψης – ο κυβερνήτης, ο νομικός, ο θεολόγος – συνέρχονται ταχύτατα από την ήττα. Ανασυντάσσουν σταδιακά τις διασκορπισμένες δυνάμεις τους· ανανεώνουν την πίστη και τους κώδικές τους, προσαρμόζοντάς τα σε κάποιες νέες ανάγκες. Και, επωφελούμενοι από την δουλικότητα του χαρακτήρα και της σκέψης, την οποία τόσο επιτυχώς αυτοί οι ίδιοι είχαν καλλιεργήσει, επωφε-

λούμενοι από την πρόσκαιρη αποδιοργάνωση της κοινωνίας, εκμεταλλεζόμενοι την απραγία των μεν, την δίψα για πλούτο των δε και τις διαψευσμένες ελπίδες των τρίτων – κυρίως τις διαψευσμένες ελπίδες – ξαναρχίζουν αθόρυβα το έργο τους, καθυποτάσσοντας αρχικώς τα παιδιά μέσω της εκπαίδευσης.

Το πνεύμα ενός παιδιού είναι αδύναμο. Είναι πανεύκολο να το υποτάξουν μέσω του φόβου – και αυτό πράττουν. Το κάνουν δειλό και μετά του μιλούν για τα βασανιστήρια της κόλασης του δείχνουν τα βάσανα της καταδικασμένης ψυχής, την εκδίκηση ενός ανελέητου θεού. Αμέσως μετά, θα του μιλήσουν για τις φρικαλεότητες της Επανάστασης, θα εκμεταλλευθούν κάποιες υπερβολές των επαναστατών για να κάνουν το παιδί «έναν φίλο της τάξης». Ο κληρικός θα το εθίσει στην ιδέα του νόμου για να το κάνει να υπακούει καλύτερα σε ό,τι ονομάζει θεϊκό νόμο, και ο δικηγόρος θα του μιλήσει για τον θεϊκό νόμο για να το κάνει να υπακούει καλύτερα στον ανθρώπινο νόμο. Και η σκέψη της επόμενης γενιάς θα διατηρήσει αυτήν την θρησκευτική συνήθεια, αυτήν την εξουσιαστική και ταυτοχρόνως δουλκή συνήθεια – εξουσία και δουλκότητα βαδίζουν πάντοτε χέρι-χέρι – αυτήν την συνήθεια υποταγής την οποία τόσο συχνά συναντάμε στους συγχρόνους μας.

Κατά την διάρκεια αυτών των περιόδων ύπνου, σπανίως συζητούνται τα περί ηθικής ζητήματα. Οι θρησκευτικές πρακτικές και η δικαστική υποκρισία τα αντικαθιστούν. Κριτική δεν ασκείται, οι άνθρωποι α-

φήνονται να οδηγούνται από την συνήθεια, από την αδιαφορία. Δεν παθιάζονται ούτε υπέρ ούτε κατά της κυρίαρχης ηθικής. Κάνουν ό,τι μπορούν για να φαίνεται ότι οι πράξεις τους εναρμονίζονται με όσα διατείνονται ότι πιστεύουν. Και το ηθικό επίπεδο της Κοινωνίας υποβαθμίζεται όλο και περισσότερο, προσεγγίζοντας εκείνο της ηθικής κατάπτωσης των Ρωμαίων κατά την περίοδο της παρακμής, του Παλαιού Καθεστώτος και του τέλους του αστικού καθεστώτος.

Ό,τι καλό, σπουδαίο, γενναιόδωρο, ανεξάρτητο υπάρχει στον άνθρωπο σιγά-σιγά εξανεμίζεται, σκουριάζει σαν ένα μαχαίρι που δεν χρησιμοποιείται. Το ψέμα γίνεται αρετή, η ευτέλεια, καθήκον. Το να πλουτίσει κανείς, να απολαμβάνει μόνον εφήμερες ηδονές, να αναλώνει άσκοπα την ευφυΐα του, τον ζήλο του, την ενεργητικότητά του, γίνεται σύνθημα τόσο των εύπορων τάξεων, όσο και της πλειονότητας των πτωχών, των οποίων το ιδανικό είναι να γίνουν σαν τους αστούς. Τότε, η διαφθορά των κυβερνώντων – του δικαστή, του κλήρου και των λίγο-πολύ εύπορων τάξεων – γίνεται τόσο σκανδαλώδης ώστε το εκκρεμές αρχίζει να κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Η νεολαία απελευθερώνεται σταδιακά, απαλλάσσεται από τις προκαταλήψεις, η κριτική επιστρέφει. Η σκέψη αφυπνίζεται, αρχικώς σε μερικούς· αλλά ανεπαίσθητα, η αφύπνιση αυτή κερδίζει την πλειοψηφία. Η ανατροπή είναι γεγονός, η επανάσταση ξεπροβάλλει.

Και κάθε φορά, το ζήτημα της ηθικής τίθεται επί τάπητος. «Γιατί να ακολουθήσω τις αρχές αυτής της υποκριτικής ηθικής;» διερωτάται εκείνος που απελευθερώνεται από τους θρησκευτικούς φόβους. «Γιατί κάθε ηθική να είναι υποχρεωτική;»

Προσπαθούν, λοιπόν, οι άνθρωποι να κατανοήσουν αυτό το ηθικό αίσθημα που συναντούν σε κάθε τους βήμα, χωρίς να το έχουν ακόμη εξηγήσει, και δεν θα το εξηγήσουν ποτέ, όσο θα θεωρείται προνόμιο της ανθρώπινης φύσης, όσο δεν θα κατέρχονται στο επίπεδο των ζώων, των φυτών, των βράχων για να το κατανοήσουν. Επιχειρούν, ωστόσο, να το εξηγήσουν σύμφωνα με την σύγχρονη επιστήμη.

Και – χρειάζεται να ειπωθεί; – όσο περισσότερο υποσκάπτουν τις βάσεις της κυρίαρχης ηθικής, ή μάλλον της υποκρισίας που την αναπληρώνει, τόσο περισσότερο υψώνεται το ηθικό επίπεδο της κοινωνίας. Αυτές ιδίως τις εποχές, όταν ακριβώς οι άνθρωποι τού ασκούν κριτική και το απορρίπτουν, το ηθικό αίσθημα προοδεύει ταχύτερα· τότε αναπτύσσεται, εξυψώνεται, εξευγενίζεται.

Αυτό συνέβη τον 18ο αιώνα. Από το 1723, ο Μαντεβίλ, ο συγγραφέας που σκανδάλισε – ανωνύμως – την Αγγλία με το *Παραμύθι των Μελισσών* του και με τα σχόλια που του προσέθεσε, επετέθη ευθέως κατά της κοινωνικής υποκρισίας, γνωστής με το όνομα ηθική. Απέδειξε ότι οι λεγόμενες ηθικές συνήθειες δεν είναι παρά ένα υποκριτικό προσωπείο· ότι τα πάθη, τα οποία, όπως πιστεύεται, συγκρατούνται από τον κώ-

δικα της σύγχρονης ηθικής, ακολουθούν, αντιθέτως, μιαν ακόμη χειρότερη κατεύθυνση, εξ αιτίας αυτών ακριβώς των περιορισμών τούς οποίους αυτός θέτει. Όπως αργότερα ο Φουριέ, έτσι και αυτός, απαιτούσε ελεύθερο πεδίο για τα πάθη, άνευ του οποίου αυτά εκφυλίζονται σε ελαττώματα και, λόγω της έλλειψης γνώσεων ζωολογίας στην εποχή του, αγνοώντας δηλαδή την ηθική των ζώων, απέδιδε την καταγωγή των ηθικών ιδεών της ανθρωπότητας στην υστερόβουλη κολακεία των γονέων και των κυρίαρχων τάξεων.

Γνωρίζουμε την δριμεία κριτική επί των ηθικών ιδεών που ασκήθηκε αργότερα από τους Σκωτσέζους φιλοσόφους και τους Εγκυκλοπαιδιστές. Γνωρίζουμε τους αναρχικούς του 1793 και γνωρίζουμε πού θα συναντήσουμε την μέγιστη ανάπτυξη του ηθικού αισθήματος: στους νομομαθείς, στους πατριώτες, στους Ιακωβίνους που εξυμνούσαν την ηθική υποχρέωση και τιμωρία από το Υπέρτατο Ον, ή στους άθεους εμπειριστές που απορρίπτουν, όπως προσφάτως ο Γκιγιώ, και την υποχρέωση και τις κυρώσεις που επιβάλλει η ηθική.

«Γιατί να είμαι ηθικός;» ιδού, λοιπόν, το ερώτημα που έθεσαν οι ορθολογιστές του 12ου, οι φιλόσοφοι του 16ου, οι φιλόσοφοι και οι επαναστάτες του 18ου αιώνα. Αργότερα, αυτό το ερώτημα ετέθη εκ νέου από τους Άγγλους ωφελμιστές (Μπένθαμ και Μιλ), από τους Γερμανούς υλιστές όπως ο Μπύχνερ, από τους Ρώσους μηδενιστές της δεκαετίας 1860-70, από αυτόν τον νεαρό θεμελιωτή της αναρχικής ηθικής (η επιστή-

μη της ηθικής των κοινωνιών), τον Γκιγιώ, ο οποίος πέθανε δυστυχώς τόσο νωρίς· ιδού, τέλος, το ερώτημα που θέτουν σήμερα οι νεαροί Γάλλοι αναρχικοί.

Αλήθεια, γιατί;

Τριάντα χρόνια νωρίτερα, αυτό ακριβώς το ερώτημα πάθιαζε την ρωσική νεολαία.

«Θα είμαι ανήθικος», έλεγε ένας νεαρός Ρώσος μηδενιστής στον φίλο του, δίδοντας έτσι υλική υπόσταση στις σκέψεις που τον βασάνιζαν. «Θα είμαι ανήθικος και γιατί να μην είμαι; Επειδή το θέλει η Βίβλος; Αλλά η Βίβλος δεν είναι παρά μια συλλογή βιβλωνιακών και ιουδαϊκών παραδόσεων – παραδόσεων που συγκεντρώθηκαν όπως τα Ομηρικά Έπη στο παρελθόν ή όπως συλλέγονται ακόμη και σήμερα τα τραγούδια των Βάσκων ή οι μογγολικοί θρύλοι! Πρέπει λοιπόν να περιέλθω στην πνευματική κατάσταση των ημιβάρβαρων λαών της Ανατολής;

Πρέπει να είμαι τέτοιος, επειδή ο Κάντ μου μιλά για μια κατηγορική προσταγή, για μια μυστηριώδη επιταγή, που πηγάζει από τα βάθη του εαυτού μου και με καλεί να είμαι ηθικός; Όμως, γιατί αυτή η 'κατηγορική προσταγή' να έχει περισσότερα δικαιώματα επί των πράξεών μου από μία άλλη προσταγή, η οποία, ενίοτε, θα με προέτρεπε να μεθώ; Μια λέξη, τίποτε άλλο παρά μια λέξη, όπως οι λέξεις Θεία Πρόνοια ή Πεπρωμένο, που επινοήθηκε για να συγκαλύψει την άγνοιά μας!

Ή μήπως πρέπει να είμαι ηθικός για να κάνω την χάρη στον Μπένθαμ που θέλει να πιστέψω ότι θα εί-

μαι πιο ευτυχισμένος εάν πνιγώ για να σώσω έναν διαβάτη που έπεσε στο ποτάμι παρά εάν θα τον βλέπω να πνίγεται;

Ή μήπως επειδή η ανατροφή μου είναι τέτοια; Επειδή η μητέρα μου μού δίδαξε την ηθική; Όμως τότε θα πρέπει επίσης να γονατίζω μπροστά στην εικόνα του Χριστού ή της Παναγίας, να σέβομαι τον βασιλιά ή τον αυτοκράτορα, να υποκλίνομαι μπροστά στον δικαστή, ενώ γνωρίζω ότι είναι ένας παλιάνθρωπος, απλώς επειδή η μητέρα μου – οι μητέρες όλων μας, πολύ καλόψυχες, αλλά με μεγάλη άγνοια, μας δίδαξαν ένα σωρό ανοησίες;

Θα αγωνισθώ για να απαλλαγώ από τις προκαταλήψεις και όλα τα υπόλοιπα. Αν και μου προκαλεί αποστροφή, θα αναγκάσω τον εαυτό μου να είναι ανήθικος, όπως, ως έφηβος, τον εξανάγκαζα να μη φοβάται το σκοτάδι, το νεκροταφείο, τα φαντάσματα και τους νεκρούς, για τα οποία μου είχαν εμπνεύσει τον φόβο. Θα το κάνω για να καταστρέψω ένα όπλο που εκμεταλλεύονται οι θρησκείες· θα το κάνω, τέλος, έστω για να διαμαρτυρηθώ ενάντια στην υποκρισία που θέλουν να μάς επιβάλουν εν ονόματι μιας λέξης, την οποία βάφτισαν ηθική.»

Ιδού ο συλλογισμός τον οποίο έκανε η ρωσική νεολαία την στιγμή που απαλλασσόταν από τις προκαταλήψεις του «παλαιού κόσμου» και ύψωνε την σημαία του μηδενισμού, ή μάλλον της αναρχικής φιλοσοφίας: «Να μην υποτασσόμαστε σε καμιά εξουσία, όσο α-

ξιοσέβαστη και αν είναι να μην αποδεχόμαστε κανέναν κανόνα, εάν δεν στηρίζεται στην λογική».

Χρειάζεται να προσθέσουμε ότι, αφού πέταξε στο καλάθι των αχρήστων τις ηθικοπλαστικές διδασκαλίες των πατέρων της και αφού παρέδωσε στις φλόγες όλα τα συστήματα ηθικής, η μηδενιστική νεολαία ανέπτυξε στους κόλπους της έναν πυρήνα ηθικών συνηθειών, απείρως ανωτέρων όλων εκείνων, τις οποίες οι γονείς της είχαν ποτέ εφαρμόσει υπό την καθοδήγηση του Ευαγγελίου, της «συνείδησης», της «κατηγορικής προσταγής», ή του «καλώς εννοουμένου συμφέροντος» των ωφελμιστών;

Όμως, προτού απαντήσουμε στο ερώτημα: «Γιατί να είμαι ηθικός;», ας εξετάσουμε κατ' αρχάς, εάν αυτό έχει τεθεί σωστά· ας αναλύσουμε τα κίνητρα των ανθρωπίνων πράξεων.

2

Όταν οι πρόγονοί μας θέλησαν να ανακαλύψουν την αιτία που ωθεί τον άνθρωπο να δρα με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, χρησιμοποίησαν μια πολύ απλή μέθοδο. Μπορούμε να δούμε ακόμη και σήμερα κάποιες εικόνες της καθολικής εκκλησίας, αντιπροσωπευτικές της ερμηνείας τους. Ένας άνθρωπος βαδίζει στην ύπαιθρο και, χωρίς καν να το υποψιάζεται, φέρει τον διάβολο στον αριστερό του ώμο και έναν άγγελο στον δεξιό. Ο διάβολος τον ωθεί να πράξει το κακό, ενώ ο άγγελος προσπαθεί να τον συγκρατήσει. Και αν ο άγγελος υπερισχύσει, και ο άνθρωπος παραμείνει ενάρετος, τρεις άλλοι άγγελοι τον παίρνουν στα χέρια και τον μεταφέρουν στους ουρανούς. Έτσι, τα πάντα εξηγούνται θαυμάσια.

Οι γριές παραμάννες μας, οι οποίες γνωρίζουν πολύ καλά αυτό το θέμα, θα σας πουν ότι δεν πρέπει ποτέ να βάζουμε ένα παιδί να κοιμηθεί χωρίς να ξεκουμπώσουμε στον λαιμό το ρουχαλάκι του. Πρέπει να αφήνουμε ανοιχτή, στην βάση του λαιμού, μια αρκετά ζεστή γωνιά, όπου ο φύλακας άγγελος να μπορεί να φωλιάσει. Ειδάλλως ο διάβολος θα βασανίζει το παιδί ακόμη και στον ύπνο του.

Αυτές οι αφελείς αντιλήψεις εκλείπουν. Όμως, αν και οι πεπαλαιωμένες λέξεις σβήνουν, η ουσία παραμένει πάντοτε η ίδια.

Ο μορφωμένος άνθρωπος δεν πιστεύει πλέον στον διάβολο· ωστόσο, επειδή οι ιδέες του δεν είναι περισ-

σότερο ορθολογικές από εκείνες που έχουν οι παρ-
μάννες μας, δεν κάνει άλλο παρά να μετατρέπει τον
διάβολο και τον άγγελο σε μια σχολαστική φλυαρία,
την οποία βαπτίζει «φιλοσοφική». Αντί για τον «διάβολο»,
θα μιλήσει σήμερα για «την σάρκα, τα πάθη». Ο «άγγελος»
θα αντικατασταθεί με τις λέξεις «συνείδηση» ή «ψυχή» –
«αντανάκλαση της σκέψης ενός Θεού δημιουργού» ή του
«μεγάλου αρχιτέκτονα», όπως λένε οι ελευθεροτέκτονες.
Ωστόσο, οι πράξεις του ανθρώπου παρουσιάζονται πά-
ντοτε ως το αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης μεταξύ δύο
αντίθετων στοιχείων. Και πάντοτε ο άνθρωπος θεω-
ρείται τόσο πιο ενάρετος όσο περισσότερες νίκες θα
καταγάγει το ένα από τα δύο αυτά στοιχεία – η ψυχή
ή η συνείδηση – επί του άλλου, δηλαδή επί της σάρ-
κας ή των παθών.

Εύκολα κατανοεί κανείς την κατάπληξη των παπ-
πούδων μας, όταν οι Άγγλοι φιλόσοφοι και αργότερα
οι Εγκυκλοπαιδιστές, άρχισαν να υποστηρίζουν, αντι-
θέτως προς τις πρωτόγονες αυτές αντιλήψεις, ότι ο
διάβολος και ο άγγελος δεν έχουν καμιά σχέση με τις
ανθρώπινες πράξεις, αλλά ότι όλες οι ανθρώπινες
πράξεις, καλές ή κακές, ωφέλιμες ή βλαβερές, έχουν
ένα και μόνο κίνητρο: την αναζήτηση της ηδονής.

Σύσσωμη η θρησκευτική αδελφότητα και, προπά-
ντων, η πολυπληθής φάρα των φαρισαίων, μέμφθηκαν
την «ανηθικότητα». Λοιδορούσαν ή και αφορίζαν
τους στοχαστές. Και όταν αργότερα, στο διάβα του
αιώνα μας, οι ίδιες ιδέες υιοθετήθηκαν από τον
Μπένθαμ, τον Τζων Στιούαρτ Μιλ, τον Τσερντισέφ-

σκι και τόσους άλλους, και όταν αυτοί οι στοχαστές
άρχισαν να υποστηρίζουν και να αποδεικνύουν ότι ο
εγωισμός ή η αναζήτηση της ηδονής είναι το αληθινό
κίνητρο όλων των πράξεών μας, οι κατάρες διπλα-
σιάστηκαν. Γύρω από τα βιβλία τους εξυφάνθηκε μια
συνωμοσία σιωπής: οι συγγραφείς αντιμετώπιζοντο
σαν μηδενικά.

Και όμως, τι πιο αληθινό υπάρχει από αυτήν την
διαβεβαίωση;

Ιδού ένας άνθρωπος που αρπάζει το τελευταίο ξε-
ροκόμματο ενός παιδιού. Όλος ο κόσμος θα πει με μια
φωνή ότι πρόκειται για έναν φρικτό εγωιστή, ότι μο-
ναδικό του κίνητρο ήταν η φιλαυτία.

Όμως, ιδού ένας άλλος άνθρωπος, ο οποίος από ό-
λους αναγνωρίζεται ως ενάρετος. Μοιράζεται το τε-
λευταίο ξεροκόμματό του με κάποιον που πεινά. Βγά-
ζει το ρούχο του για να το δώσει σε εκείνον που κρυ-
ώνει. Και οι ηθικολόγοι, οι οποίοι μιλούν πάντοτε την
ακατάληπτη θρησκευτική διάλεκτο, σπεύδουν να
πουν ότι αυτός ο άνθρωπος από την αγάπη προς τον
πλησίον ωθείται έως την αυταπάρνηση, ότι υπακούει
σε ένα πάθος τελείως διαφορετικό από εκείνο του ε-
γωιστή.

Και όμως, εάν το καλοσκεφθούμε, σύντομα ανα-
καλύπτουμε ότι, όσο διαφορετικές και αν είναι οι δύο
πράξεις, όσον αφορά στο αποτέλεσμα για την ανθρω-
πότητα, το κίνητρο είναι πάντα το ίδιο. Είναι η ανα-
ζήτηση της ηδονής.

Εάν ο άνθρωπος, δεν έβρισκε ευχαρίστηση χαρίζοντας το τελευταίο του πουκάμισο, δεν θα το έκανε. Εάν έβρισκε ευχαρίστηση στο να αρπάξει το ψωμί από το παιδί, θα το έκανε· όμως αυτό τού προκαλεί αποστροφή, ενώ βρίσκει ευχαρίστηση στο να χαρίζει το ψωμί του· και το χαρίζει.

Εάν δεν υπήρχε ο κίνδυνος να δημιουργήσουμε σύγχυση, χρησιμοποιώντας λέξεις που έχουν μια καθιερωμένη σημασία, αλλά στις οποίες έχουμε προσδώσει ένα νέο νόημα, θα λέγαμε ότι και ο ένας και ο άλλος ενεργούν ωθούμενοι από τον εγωισμό τους. Πράγματι, ορισμένοι το υποστήριξαν αυτό, προκειμένου να διατυπώσουν καλύτερα την σκέψη, να προσδιορίσουν επακριβώς την ιδέα, εμφανίζοντάς την με μία μορφή που να εξάπτει την φαντασία – και ταυτοχρόνως για να καταστρέψουν τον μύθο, ο οποίος βεβαιώνει ότι οι δύο αυτές πράξεις έχουν δύο διαφορετικά κίνητρα – έχουν το ίδιο κίνητρο αναζήτησης της ηδονής, ή, μάλλον, αποφυγής της οδύνης, πράγμα που είναι ένα και το αυτό.

Πάρτε ως παράδειγμα, τον χειρίστο των παλιανθρώπων: έναν Θιέρσο, ο οποίος σφάζει 35.000 Παριζιάνους· πάρτε τον δολοφόνο που σκοτώνει μια ολόκληρη οικογένεια προκειμένου να αποκτήσει τα μέσα για να παραδοθεί στην ακολασία. Το κάνουν, επειδή, εκείνη την στιγμή, η επιθυμία για δόξα, ή μάλλον για χρήμα, υπερισχύει κάθε άλλης: ο οίκτος, η ίδια η συμπόνια, εξαφανίζονται εκείνη την στιγμή μπροστά σε αυτήν την επιθυμία, μπροστά σε αυτήν την δίψα. Ε-

νεργούν σχεδόν σαν αυτόματα, για να ικανοποιήσουν μια ανάγκη της φύσης τους.

Ή καλύτερα, αφήνοντας κατά μέρος τα έντονα πάθη, πάρτε τον ανθρώπακο, ο οποίος εξαπατά τους φίλους του και ψεύδεται σε κάθε του βήμα, είτε για να αποσπάσει από κάποιον πενταροδεκάρες, είτε από κομπορρημοσύνη, είτε από πανουργία. Πάρτε τον αστό που κλέβει πεντάρα-πεντάρα τους εργάτες του για να αγοράσει ένα κόσμημα για την σύζυγο ή την ερωμένη του. Πάρτε τον οποιονδήποτε απατεωνίσκο. Και αυτός ακόμη δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να υπακούει σε μια κλίση· αναζητά την ικανοποίηση μιας ανάγκης, προσπαθεί να αποφύγει κάτι που θα ήταν γι' αυτόν οδυνηρό.

Σχεδόν ντρεπόμασθε που συγκρίνουμε τον όποιον παλιάνθρωπο με κάποιον που θυσιάζει ολόκληρη την ύπαρξή του για την απελευθέρωση των καταπιεζομένων, ανεβαίνοντας στο ικρίωμα, όπως μια Ρωσίδα μηδενίστρια· ανεξαρτήτως πώς κρίνει η ανθρωπότητα την διαφορετική κατάληξη των δύο αυτών υπάρξεων, εμείς αισθανόμασθε θαυμασμό για την μία και απέχθεια για την άλλη.

Και όμως, εάν θα μιλούσατε με αυτήν την μάρτυρα, με την γυναίκα που επρόκειτο να απαγχονισθεί, την στιγμή που θα ανέβαινε στο ικρίωμα, θα σας έλεγε ότι δεν θα έδινε ούτε την ζωή που πέρασε κυνηγημένη σαν θηρίο από τα σκυλιά του τσάρου, ούτε τον θάνατό της, ως αντάλλαγμα για την ζωή του παλιανθρώπου, ο οποίος ζει με τις πεντάρες που κλέβει από

τους εργάτες. Στην ύπαρξή της, στον αγώνα ενάντια στα ισχυρά τέρατα, βρίσκει την μεγαλύτερη δυνατή ικανοποίηση. Όλα τα υπόλοιπα, έξω από αυτόν τον αγώνα, όλες οι μικροχαρές και οι μικροέγνοιες του αστού, της φαίνονται τόσο ευτελείς, τόσο ανιαρές, τόσο θλιβερές! «Εσείς», θα κατέληγε, «δεν ζείτε, φυτοζωείτε, ενώ εγώ, έζησα!».

Είναι προφανές ότι μιλάμε για τις εσκεμμένες, τις συνειδητές πράξεις του ανθρώπου, επιφυλασσόμενοι να μιλήσουμε αργότερα γι' αυτήν την απέραντη σειρά των ασυνειδητών, σχεδόν μηχανικών, πράξεων, οι οποίες καλύπτουν ένα τόσο μεγάλο μέρος της ζωής μας. Ε, λοιπόν, σε αυτές τις συνειδητές ή εσκεμμένες πράξεις, ο άνθρωπος αναζητά πάντοτε εκείνο που τον ευχαριστεί.

Κάποιος μεθά και περιέρχεται καθημερινώς σε μια κτηνώδη κατάσταση, επειδή αναζητά στο ποτό την διέγερση την οποία δεν του εξασφαλίζει το νευρικό του σύστημα. Κάποιος άλλος δεν μεθά, δεν πίνει ακόμη και όταν θεωρεί το ποτό μια ευχαρίστηση, προκειμένου να διατηρήσει την ζωντάνια της σκέψης και την ακεραιότητα των δυνάμεών του, ώστε να μπορεί να γευθεί άλλες απολαύσεις τις οποίες προτιμά περισσότερο από εκείνη του ποτού. Μήπως, είναι αυτό κάτι διαφορετικό από αυτό που κάνει ένας καλοφαγάς, ο οποίος, αφού ρίξει, επί τροχάδην, μια ματιά σε όλα τα εδέσματα ενός πλούσιου τραπεζιού, παραιτείται από όσα απλώς του αρέσουν για να φάει μεγάλη ποσότητα από εκείνο που προτιμά ιδιαιτέρως;

Ό,τι και αν κάνει, ο άνθρωπος πάντοτε αναζητά την απόλαυση, ή μάλλον αποφεύγει την οδύνη.

Όταν μια γυναίκα στερείται το τελευταίο κομμάτι ψωμί για να το προσφέρει στον πρώτο τυχόντα, όταν βγάζει το τελευταίο κουρέλι της για να σκεπάσει με αυτό μian άλλη γυναίκα που κρυώνει, ενώ και η ίδια τουρτουρίζει από το κρύο στο κατάστρωμα ενός πλοίου, το κάνει επειδή θα υπέφερε απείρως περισσότερο βλέποντας έναν άνδρα να πεινά ή μια γυναίκα να κρυώνει, από το να τουρτουρίζει η ίδια από το κρύο ή να πεινά. Αποφεύγει έναν ψυχικό πόνο, την ένταση του οποίου μόνον όσοι τον έχουν αισθανθεί, γνωρίζουν.

Όταν ο Αυστραλός, που αναφέρει ο Γκιγιώ, μαρμαζώνει στην ιδέα ότι δεν πήρε ακόμη εκδίκηση για τον θάνατο του γονιού του· όταν αργοσβήνει, βασανιζόμενος από την συναίσθηση της ατίμωσής του, και δεν επανέρχεται στην ζωή παρά μόνον αφού εκτελέσει την πράξη εκδίκησης, διαπράττει μια πράξη, ενίοτε ηρωική, για να απαλλαγεί από ένα συναίσθημα που τον βασανίζει, για να επανακτήσει την εσωτερική του γαλήνη, η οποία είναι η υπέρτατη ηδονή.

Όταν μια αγέλη πιθήκων βλέπει ένα από τα μέλη της να πέφτει από την σφαίρα του κυνηγού και τρέχει να πολιορκήσει την σκηνή του για να διεκδικήσει το πτώμα, παρά την απειλή του τουφεκιού· όταν, κατόπιν, ο γηραιότερος της αγέλης μπαίνει μέσα με θάρρος, πρώτα απειλεί τον κυνηγό, εν συνεχεία τον ικετεύει και, τελικώς, τον αναγκάζει με τους θρήνους του

να του παραδώσει το πτώμα, και όταν η αγέλη το μεταφέρει με βογγητά στο δάσος, οι πίθηκοι υπακούουν σε ένα αίσθημα πένθους πολύ ισχυρότερο από κάθε σκέψη προσωπικής ασφάλειας. Το αίσθημα αυτό κυριαρχεί μέσα τους παντός άλλου. Η ίδια η ζωή χάνει γι' αυτούς τα θέλητρά της, μέχρι την στιγμή που θα βεβαιωθούν ότι δεν μπορούν πλέον να επαναφέρουν τον σύντροφό τους στην ζωή. Το αίσθημα αυτό γίνεται τόσο καταπιεστικό, ώστε τα κακόμοιρα ζώα ριψοκινδυνεύουν τα πάντα προκειμένου να απαλλαγούν από αυτό.

Όταν τα μυρμήγκια ρίχνονται κατά χιλιάδες στις φλόγες μιας μυρμηγκοφωλιάς, την οποία αυτό το μοχθηρό ζώο – ο άνθρωπος – πυρπόλησε, και πεθαίνουν κατά εκατοντάδες για να σώσουν τους γόνους τους, υπακούουν, επίσης, σε μian ανάγκη – στην ανάγκη να σώσουν τα παιδιά τους. Διακινδυνεύουν τα πάντα χάριν της επιθυμίας τους να μεταφέρουν αυτούς τους γόνους, τους οποίους ανέθρεψαν με περισσότερες φροντίδες από ό,τι πολλές αστές τα παιδιά τους.

Τέλος, όταν ένας εγχυματικός* μικροοργανισμός αποφεύγει μια υπερβολικά θερμή ακτίνα, αναζητώντας μια ψυχρότερη, ή όταν ένα φυτό στρέφει τα άνθη του προς τον ήλιο, ή κλείνει τα φύλλα του όταν έρχεται η νύχτα – αυτά τα όντα υπακούουν επίσης στην ανάγκη να αποφύγουν την οδύνη και να αναζητήσουν την απόλαυση – ακριβώς όπως το μυρμήγκι, ο πίθη-

* ΣτΜ Είδος πρωτοζώων, το οποίο αναπτύσσεται συνήθως εντός ρυπαρών υδάτων που περιέχουν κοπριές, άχυρα ή άλλες ουσίες.

κος, ο Αυστραλός, ο χριστιανός ή ο αναρχικός μάρτυρας.

Η αναζήτηση της ηδονής, η αποφυγή της οδύνης, είναι ένα καθολικό γεγονός (άλλοι το ονομάζουν νόμο) του οργανικού κόσμου. Είναι η ίδια η ουσία της ζωής.

Χωρίς αυτήν την αναζήτηση του ευχάριστου, η ίδια η ζωή θα ήταν αδύνατη, ο οργανισμός θα αποσυντίθετο, η ζωή θα σταματούσε.

Έτσι, όποια και αν είναι η δράση του ανθρώπου, όποια και αν είναι η γραμμή πλεύσης του, ό,τι και αν κάνει, το κάνει διότι υπακούει πάντοτε σε μian ανάγκη της φύσης του. Η πλέον απεχθής πράξη, όπως και η πλέον αδιάφορη ή η πλέον ελκυστική, υπαγορεύονται όλες εξ ίσου από μian ανάγκη του ατόμου. Είτε ενεργεί κατά τον έναν είτε κατά τον άλλον τρόπο, το άτομο πράττει ό,τι πράττει διότι το βρίσκει ευχάριστο, ή διότι έτσι αποφεύγει, ή νομίζει ότι αποφεύγει, μian οδύνη.

Ιδού ένα απολύτως αποδεδειγμένο γεγονός· ιδού η ουσία της λεγόμενης θεωρίας του εγωισμού.

Λοιπόν, έχουμε κάπως προοδεύσει φθάνοντας σε αυτό το γενικό συμπέρασμα;

Ασφαλώς! Κατακτήσαμε μian αλήθεια και καταστρέψαμε την προκατάληψη, η οποία αποτελεί την ρίζα όλων των προκαταλήψεων. Ολόκληρη η υλιστική φιλοσοφία, στον βαθμό που αφορά στον άνθρωπο, εμπεριέχεται σε αυτό το συμπέρασμα. Όμως, συνεπάγεται εξ αυτού ότι όλες οι πράξεις ενός ατόμου είναι

αδιάφορες, όπως βιάστηκαν κάποιοι να συμπεράνουν; Αυτό ακριβώς πρόκειται να εξετάσουμε.

3

Διαπιστώσαμε ότι οι πράξεις του ανθρώπου, εσκεμμένες ή συνειδητές – αργότερα θα μιλήσουμε για τις ασυνείδητες συνήθειες – έχουν όλες την ίδια προέλευση. Αυτές που αποκαλούμε ενάρετες και εκείνες που ονομάζουμε ανήθικες, οι μεγάλες θυσίες όπως και οι μικρές απάτες, οι ελκυστικές πράξεις όπως και οι απεχθείς, όλες προέρχονται από την ίδια πηγή. Όλες γίνονται για να ανταποκριθούν σε μια ανάγκη της φύσης του ατόμου. Όλες έχουν ως στόχο την αναζήτηση της ηδονής, την επιθυμία αποφυγής κάθε οδύνης.

Αυτό ακριβώς εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, το οποίο δεν αποτελεί παρά μια πολύ σύντομη περίληψη πληθώρας γεγονότων που θα μπορούσαν να αναφερθούν προκειμένου να υποστηριχθεί [αυτή η άποψη].

Είναι πασιδηλο ότι αυτή η εξήγηση προκαλεί τις κραυγές εκείνων οι οποίοι είναι ακόμη εμποτισμένοι με τις θρησκευτικές αρχές. Δεν αφήνει κανένα περιθώριο στο υπερφυσικό· απορρίπτει την ιδέα περί αθανασίας της ψυχής. Εάν ο άνθρωπος ενεργεί πάντα υπακούοντας στις ανάγκες της φύσης του, εάν δεν είναι, αν θέλετε, παρά ένα «ενσυνείδητο αυτόματο», τι γίνεται η αθάνατη ψυχή; Τι γίνεται η αθανασία – το έσχατο αυτό καταφύγιο εκείνων οι οποίοι δεν γνώρισαν παρά ελάχιστες απολαύσεις και πολλά βάσανα

και οι οποίοι ονειρεύονται να ανταμειφθούν στον άλλο κόσμο;

Είναι ευνόητο ότι αυτοί οι άνθρωποι, μεγαλωμένοι μέσα στις προκαταλήψεις, ελάχιστα εμπιστευόμενοι την επιστήμη η οποία επανειλημμένως τους παραπλάνησε, οδηγούμενοι περισσότερο από το συναίσθημα παρά από την διάνοια, απορρίπτουν μια εξήγηση που τους αφαιρεί την έσχατη ελπίδα.

Τι να πούμε όμως γι' αυτούς τους επαναστάτες, οι οποίοι, από τον περασμένο αιώνα έως τις μέρες μας, όταν ακούν για πρώτη φορά για μια φυσική εξήγηση των ανθρωπίνων πράξεων (την θεωρία του εγωισμού, αν θέλετε), σπεύδουν να εξαγάγουν το ίδιο συμπέρασμα με τον νεαρό μηδενιστή για τον οποίο μιλήσαμε στην αρχή, και να φωνάζουν: «Κάτω η ηθική!»;

Τι να πούμε για εκείνους οι οποίοι, αφού πείσθηκαν ότι ο άνθρωπος δεν αντιδρά με τον έναν ή τον άλλον τρόπο παρά για να ανταποκριθεί σε μίαν ανάγκη της φύσης του, σπεύδουν να συμπεράνουν ότι όλες οι πράξεις είναι αδιάφορες· ότι δεν υπάρχει πλέον ούτε καλό, ούτε κακό· ότι το να σώσει κανείς, με κίνδυνο της ζωής του, έναν άνθρωπο που πνίγεται, ή να τον πνίξει για να τού κλέψει το ρολόι, είναι δύο ισοδύναμες πράξεις· ότι η μάρτυρας που πέθανε στο ικρίωμα, επειδή αγωνίστηκε για την απελευθέρωση της ανθρωπότητας, και ο παλιάνθρωπος που κλέβει τους συντρόφους του, είναι ισάξιοι – εφ' όσον αναζητούν και οι δύο μίαν απόλαυση;

Εάν ακόμη προσέθεταν ότι δεν πρέπει να υπάρχει ούτε όμορφη ούτε άσχημη οσμή, ούτε ευωδιά του ρόδου, ούτε δυσωδία της κοπριάς, επειδή και οι δύο δεν είναι παρά μοριακές δονήσεις· ότι δεν υπάρχει ούτε καλή ούτε άσχημη γεύση, επειδή η πικράδα του κινίνου και η γλύκα μιας γκουάβα* δεν είναι παρά μοριακές δονήσεις· ότι δεν υπάρχει ούτε φυσική ομορφιά ούτε φυσική ασχήμια, ούτε ευφύια ούτε ηλιθιότητα, επειδή ομορφιά και ασχήμια, ευφύια και ηλιθιότητα δεν είναι παρά αποτελέσματα φυσικών και χημικών δονήσεων οι οποίες συντελούνται εντός των κυττάρων ενός οργανισμού· σε όλα αυτά θα μπορούσαν να προσθέσουν, επίσης, ότι ναι μεν παραλογίζονται, αλλά διαθέτουν, τουλάχιστον, την λογική ενός τρελού.

Αλλά εφ' όσον δεν το λένε, τι μπορούμε να συμπεράνουμε;

Η απάντησή μας είναι απλή. Ο Μαντεβίλ με τους συλλογισμούς του, το 1723, στο *Παραμύθι των Μελισσών*, ο Ρώσος μηδενιστής των ετών 1868-70, ένας Παριζιάνος αναρχικός της εποχής μας, σκέπτονται έτσι επειδή, χωρίς να το αντιλαμβάνονται, παραμένουν εγκλωβισμένοι στις προκαταλήψεις της χριστιανικής τους παιδείας. Έτσι, όσο και αν πιστεύουν ότι είναι άθεοι, υλιστές ή αναρχικοί, σκέπτονται ακριβώς όπως και οι Πατέρες της Εκκλησίας ή οι ιδρυτές του Βουδισμού.

* ΣτΜ Καρπός δένδρου αναπτυσσόμενου σε τροπικές περιοχές, κυρίως της Αμερικής.

Αυτά τα καλά γεροντάκια, όντως μας έλεγαν: «Η πράξη θα είναι καλή, εάν αντιπροσωπεύει μια νίκη της ψυχής επί της σάρκας· θα είναι κακή, εάν η σάρκα έχει επικρατήσει επί της ψυχής· θα είναι δε αδιάφορη, εάν δεν συμβαίνει ούτε το ένα ούτε το άλλο. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να κρίνουμε εάν μια πράξη είναι καλή ή κακή».

Οι Πατέρες της Εκκλησίας έλεγαν: «Κοιτάζτε τα ζώα· αυτά δεν έχουν αθάνατη ψυχή. Οι πράξεις τους γίνονται απλώς για να ανταποκριθούν σε κάποια από τις ανάγκες της φύσης· επομένως δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν στα ζώα ούτε καλές ούτε κακές πράξεις· όλες είναι αδιάφορες· ένεκα τούτου δεν θα υπάρξει για τα ζώα ούτε κόλαση ούτε παράδεισος, ούτε ανταμοιβή ούτε τιμωρία» και οι νεαροί φίλοι μας, επαναλαμβάνοντας την επωδό του Αγίου Αυγουστίνου και του Αγίου Σακυαμούνυ,^{*} λένε: «Ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα ζώο και οι πράξεις του γίνονται απλώς για να ανταποκριθούν σε μιαν ανάγκη της φύσης του· ως εκ τούτου δεν μπορεί να υπάρχουν για τον άνθρωπο ούτε καλές ούτε κακές πράξεις. Είναι όλες αδιάφορες».

Είναι πάντα αυτή η καταραμένη ιδέα της ποινής και του κολασμού, η οποία τίθεται εμπόδιο στην σκέψη· είναι ακόμη αυτή η παράλογη κληρονομιά της θρησκευτικής παράδοσης η οποία διδάσκει ότι μια πράξη είναι καλή, εάν προέρχεται από υπερφυσική

^{*} ΣτΜ Ένας από τους τίτλους του Βούδα, ο οποίος αναφέρεται στον τόπο γέννησής του, την πόλη Σάκυα.

έμπνευση, και αδιάφορη, εάν απουσιάζει η υπερφυσική προέλευσή της. Υπάρχει παντού και πάντοτε, ακόμη και σε εκείνους οι οποίοι την διακωμωδούν έντονα, η ιδέα του αγγέλου στον δεξιό και του διαβόλου στον αριστερό ώμο. «Διώξτε τον διάβολο και τον άγγελο και δεν θα μπορώ πλέον να σας πω, εάν μία πράξη είναι καλή ή κακή, διότι δεν γνωρίζω άλλον τρόπο για να την κρίνω.»

Ο εφημέριος είναι πάντα παρών, με τον διάβολό του και τον άγγελό του και ολόκληρο το κύρος τού υλισμού δεν επαρκεί για να τον εξαφανίσει. Και, πράγμα ακόμη χειρότερο, ο δικαστής με τις βουρδουλιές για τους μεν και τους επαίνους για τους δε, είναι επίσης παρών, και ούτε οι ίδιες οι αρχές της αναρχίας δεν είναι αρκετές για να ξεριζώσουν την ιδέα της ανταμοιβής και της τιμωρίας.

Ε, λοιπόν, εμείς δεν θέλουμε ούτε τον εφημέριο ούτε τον δικαστή, απλώς λέμε: «Το σαπρόφυτο όζει, το φίδι με δαγκώνει, ο ψεύτης με εξαπατά; Το φυτό, το ερπετό και ο άνθρωπος, και τα τρία, υπακούουν σε μιαν ανάγκη της φύσης. Έστω! Ε, λοιπόν, και εγώ υπακούω σε μιαν ανάγκη της φύσης μου, αποστρεφόμενος το σαπρόφυτο που όζει, το φίδι που σκοτώνει με το δηλητήριό του και τον άνθρωπο, ο οποίος είναι ακόμη πιο φαρμακερός από το ζώο. Και θα ενεργήσω, συνεπώς, χωρίς να απευθυνθώ γι' αυτό ούτε στον διάβολο, τον οποίον άλλωστε δεν γνωρίζω, ούτε στον δικαστή, τον οποίον απεχθάνομαι πολύ περισσότερο από το φίδι. Εγώ και όλοι όσοι συμμερίζονται τις α-

ντιπάθειές μου, υπακούμε επίσης σε μιαν ανάγκη της φύσης μας και θα δούμε ποιός από τους δύο έχει με το μέρος του το δίκαιο και, επομένως, την δύναμη».

Αυτό πρόκειται να εξετάσουμε, επιχειρώντας να αποδείξουμε πως, εάν οι Άγιοι Αυγουστίνοι δεν είχαν άλλον τρόπο για να διακρίνουν το καλό από το κακό, ο ζωικός κόσμος διαθέτει έναν πολύ πιο αποτελεσματικό. Ο ζωικός κόσμος εν γενεί, από το έντομο έως τον άνθρωπο, γνωρίζει άριστα τι είναι καλό και τι κακό, χωρίς να συμβουλευέται γι' αυτό ούτε την Βίβλο ούτε την φιλοσοφία. Και αν πράγματι αυτό αληθεύει, η αιτία βρίσκεται πάλι στις ανάγκες της φύσης τους: στην διατήρηση του είδους και, επομένως, στην μέγιστη δυνατή ευτυχία για κάθε άτομο.

Για να διακρίνουν το καλό από το κακό, οι μωσαϊκοί, βουδιστές, χριστιανοί και μουσουλμάνοι θεολόγοι προσέφευγαν στην θεία έμπνευση. Έβλεπαν ότι ο άνθρωπος, άγριος ή πολιτισμένος, αγράμματος ή σοφός, διεφθαρμένος ή καλός και έντιμος, γνωρίζει πάντα εάν πράττει καλώς ή κακώς, και το γνωρίζει κυρίως όταν πράττει κακώς· ωστόσο, μη βρίσκοντας εξήγηση γι' αυτό το γενικό φαινόμενο, το απέδωσαν στην θεία έμπνευση. Οι μεταφυσικοί φιλόσοφοι μάς μίλησαν με την σειρά τους για συνείδηση, για μυστικιστική προσταγή, πράγμα που εξάλλου δεν ήταν παρά μια εναλλαγή λέξεων.

Όμως, ούτε οι μεν ούτε οι δε μπόρεσαν να παρατηρήσουν αυτό το τόσο απλό και εκπληκτικό γεγονός ότι τα ζώα που ζουν εν κοινωνία μπορούν επίσης να διακρίνουν το καλό από το κακό, ακριβώς όπως ο άνθρωπος. Και ότι, επιπλέον, οι αντιλήψεις τους για το καλό και το κακό είναι του ιδίου ακριβώς είδους με εκείνες του ανθρώπου. Ιδίως στους πλέον ανεπτυγμένους εκπροσώπους κάθε συνομοταξίας – ψάρια, έντομα, πτηνά, θηλαστικά – ταυτίζονται πλήρως.

Οι στοχαστές του 18ου αιώνα ορθώς το είχαν επισημάνει, αλλά αυτό έκτοτε λησμονήθηκε και ως εκ τούτου εμείς οφείλουμε τώρα να καταδείξουμε την μεγάλη σπουδαιότητα αυτού του γεγονότος.

Ο Φορέλ, ο απaráμιλλος αυτός παρατηρητής των μυρμηγκιών, έδειξε, με βάση έναν μεγάλο όγκο παρα-

τηρήσεων και στοιχείων, ότι όταν ένα μυρμήγκι, το οποίο έχει τυλώσει την κοιλιά του με μέλι, συναντά άλλα μυρμήγκια με άδεια κοιλιά, αυτά του ζητούν αμέσως να φάνε. Και εν μέσω των μικρών αυτών εντόμων, το χορτάτο μυρμήγκι είναι υποχρεωμένο να εξεμέσει το μέλι, ώστε οι πεινασμένοι φίλοι του να χορτάσουν με την σειρά τους. Ρωτήστε τα μυρμήγκια, εάν θα ήταν καλό ένα από αυτά να αρνηθεί την τροφή στα άλλα μυρμήγκια της ίδιας μυρμηγκοφωλιάς από την στιγμή που έλαβε το μερίδιό του. Θα σας απαντήσουν με πράξεις, τις οποίες είναι αδύνατον να μην κατανοήσετε, ότι αυτό θα ήταν πολύ κακό. Σε ένα τόσο εγωιστικό μυρμήγκι θα συμπεριφέρονταν πιο σκληρά απ' ό,τι σε εχθρούς ενός άλλου είδους. Εάν αυτό συνέβαινε κατά την διάρκεια μιας μάχης ανάμεσα σε δύο διαφορετικά είδη, θα εγκατέλειπαν την μάχη για να ξεσπάσουν με μανία πάνω σε αυτόν τον εγωιστή. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται με πειράματα που δεν επιδέχονται καμιά αμφισβήτηση.

Ρωτήστε επίσης τα σπουργίτια που συχνάζουν στον κήπο σας, εάν είναι καλό να μην ειδοποιήσουν ολόκληρη την μικρή κοινωνία ότι ρίξατε κάποια ψίχουλα ψωμιού στον κήπο, ώστε να συμμετάσχουν όλα στο γεύμα. Ρωτήστε τα, εάν ένα σπουργιτάκι έκανε καλά που έκλεψε από την φωλιά τού γείτονά του τα αχυροκάλαμα, τα οποία αυτός είχε συγκεντρώσει και τα οποία ο κλέφτης δεν ήθελε να μπει στον κόπο να συλλέξει ο ίδιος. Και τα σπουργίτια θα σας απαντήσουν ότι αυτό είναι πολύ κακό, επιτιθέμενα όλα στον κλέ-

φτη, καταδιώκοντάς τον και χτυπώντας τον με τα ράμφη τους.

Ρωτήστε ακόμη τους αρκτόμυς,* εάν είναι καλό να αρνηθεί κάποιος από αυτούς την είσοδο στην υπόγεια αποθήκη του στους άλλους αρκτόμυς της ίδιας αποικίας, και θα σας απαντήσουν ότι αυτό είναι πολύ κακό, σχολιάζοντας με επικριτικά λόγια τον τσιγγούνη.

Ρωτήστε, τέλος, έναν πρωτόγονο άνθρωπο, λόγου χάριν έναν Τσουόκτσε, εάν είναι καλό να αφαιρέσει κάποιος τρόφιμα από την σκηνή ενός μέλους της φυλής κατά την απουσία του. Και θα σας απαντήσει ότι, εάν ο άνθρωπος αυτός ήταν ικανός να προμηθευθεί ο ίδιος την τροφή του, αυτό θα ήταν πολύ κακό. Εάν όμως ήταν κουρασμένος ή είχε ανάγκη, θα μπορούσε να πάρει την τροφή εκεί όπου θα την έβρισκε· αλλά, σε αυτήν την περίπτωση, θα ήταν καλό να αφήσει τον σκούφο ή το μαχαίρι του, ή καλύτερα ένα κομμάτι σπάγκο δεμένο κόμπο, ώστε ο κυνηγός που απουσιάζει να αντιληφθεί επιστρέφοντας ότι τον επισκέφθηκε ένας φίλος και όχι ένας κλέφτης. Αυτή η προφύλαξη θα τον απάλλαζε από τις έγνοιες τις οποίες θα του προκαλούσε η πιθανή παρουσία ενός κλέφτη γύρω από την σκηνή του.

Χιλιάδες παρόμοια γεγονότα θα μπορούσαν να αναφερθούν· ολόκληρα βιβλία θα μπορούσαν να γραφτούν στα οποία θα αποδεικνυόταν ότι οι άνθρωποι όπως και τα ζώα αντιλαμβάνονται τις έννοιες του καλού και του κακού κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο.

* ΣτΜ Αρκτόμυς ή μαρμότα: τρωκτικό του είδους των σκτουριδών.

Το μυρμήγκι, το πτηνό, ο αρκτόμυς και ο άγριος Τσούκτσε δεν διάβασαν ούτε τον Καντ ούτε τους Αγίους Πατέρες, ούτε καν τον Μωσλή. Και όμως, έχουν όλοι την ίδια ιδέα περί του καλού και του κακού. Και αν αναλογισθείτε για μια στιγμή το τι βρίσκεται στο βάθος αυτής της ιδέας, θα διαπιστώσετε αμέσως ότι αυτό που θεωρείται καλό στα μυρμήγκια, τους αρκτόμυς και τους χριστιανούς ή άθεους ηθικολόγους, είναι ό,τι είναι ωφέλιμο για την διατήρηση της φυλής και αυτό που θεωρείται κακό, είναι ό,τι είναι βλαβερό γι' αυτήν. Όχι για το άτομο, όπως έλεγαν ο Μπένθαμ και ο Μιλ, αλλά καλό και ωραίο για ολόκληρη την φυλή.

Η ιδέα του καλού και του κακού δεν έχει καμία σχέση με την θρησκεία ή την μυστηριώδη συνείδηση· είναι μια φυσική ανάγκη των ζωικών ειδών και όταν οι ιδρυτές των θρησκειών, οι φιλόσοφοι και οι ηθικολόγοι μάς μιλούν περί θεϊκών ή μεταφυσικών οντοτήτων, δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να αναμασούν αυτό που κάθε μυρμήγκι, κάθε σπουργίτι εφαρμόζει στην μικρή του κοινωνία: Είναι ωφέλιμο για την κοινωνία; Τότε είναι καλό. Είναι βλαβερό; Τότε είναι κακό.

Αυτή η ιδέα μπορεί να είναι εξαιρετικά περιορισμένη στα κατώτερα ζώα, ή μάλλον να αναπτύσσεται στα ανώτερα, αλλά η ουσία της παραμένει πάντοτε η ίδια.

Στα μυρμήγκια, η ιδέα αυτή ακυρώνεται εκτός των ορίων της μυρμηγκοφωλιάς. Όλα τα κοινωνικά έθιμα,

όλοι οι κανόνες καλής συμπεριφοράς ισχύουν μόνο για τα άτομα της ίδιας μυρμηγκοφωλιάς. Πρέπει να εξεμούν την τροφή χάριν των μελών της δικής τους μυρμηγκοφωλιάς – ποτέ χάριν άλλων. Μια μυρμηγκοφωλιά δεν αποτελεί από κοινού μία και μόνη οικογένεια με μίαν άλλη μυρμηγκοφωλιά, εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων, όπως όταν αυτές αντιμετωπίζουν κοινό κίνδυνο. Ομοίως, τα σπουργίτια των Κήπων του Λουξεμβούργου, τα οποία αλληλοβοηθούνται με έναν εκπληκτικό τρόπο, θα επιτεθούν με λύσσα ενάντια σε ένα σπουργίτι της πλατείας Μονζ, το οποίο θα αποτολμούσε να εμπλακεί σε περιπέτειες στους Κήπους του Λουξεμβούργου. Και ο Τσούκτσε θα θεωρούσε έναν Τσούκτσε μιας άλλης φυλής ως ένα πρόσωπο για το οποίο οι συνήθειες της δικής του φυλής δεν ισχύουν. Επιτρέπεται μάλιστα να του πουλήσει (πώληση σημαίνει πάντα το να κλέβει κανείς λίγο ως πολύ τον αγοραστή: αγοραστής ή πωλητής, πάντοτε ο ένας από τους δύο πέφτει θύμα), ενώ θα ήταν έγκλημα το να πουλήσει στα μέλη της φυλής του – σε αυτά προσφέρει πάντα χωρίς κανέναν υπολογισμό. Και ο πολιτισμένος άνθρωπος, ο οποίος κατανοεί, τελικώς, τις βαθύτερες, αν και δυσδιάκριτες με την πρώτη ματιά σχέσεις, ανάμεσα σε αυτόν και τον τελευταίο των Παπουά, θα επεκτείνει τις αρχές του περί αλληλεγγύης σε ολόκληρο το ανθρώπινο γένος καθώς επίσης και στα ζώα. Η ιδέα αναπτύσσεται, αλλά κατά βάθος παραμένει πάντοτε η ίδια.

Άλλωστε, η αντίληψη περί του καλού και του κακού ποικίλλει ανάλογα με τον βαθμό της αποκτηθείσας εμπειρίας ή γνώσης. Δεν είναι πάγια.

Ο πρωτόγονος άνθρωπος μπορούσε να θεωρεί πολύ καλό, δηλαδή ωφέλιμο για την φυλή, το να τρώει τους γηραιούς γονείς του, όταν γίνοντο βάρος (πολύ μεγάλο μάλιστα) για την κοινότητα. Μπορούσε, επίσης, να θεωρεί καλό – δηλαδή πάντοτε ωφέλιμο για την κοινότητα – το να σκοτώνει τα νεογέννητα παιδιά του και να μην κρατά κάθε οικογένεια παρά μόνον δύο ή τρία, ούτως ώστε να μπορεί η μάννα να τα θηλάσει μέχρι την ηλικία των τριών ετών, προσφέροντάς τους απλόχερα την τρυφερότητά της.

Σήμερα, οι ιδέες έχουν αλλάξει και τα μέσα επιβίωσης δεν είναι πλέον εκείνα που υπήρχαν στην Λίθινη Εποχή. Ο πολιτισμένος άνθρωπος δεν βρίσκεται στην θέση της πρωτόγονης οικογένειας, η οποία είχε να επιλέξει ανάμεσα σε δύο κακά: ή να φάει τους γηραιούς γονείς, ή να σιτίζεται ανεπαρκώς, μη δυνάμενη, συντόμως, να θρέψει ούτε τους γηραιούς γονείς ούτε τα νέα μέλη. Εάν μπορούσαμε να μεταφερθούμε πίσω σε εκείνη την εποχή – την οποία μετά μεγάλης δυσκολίας μπορούμε να φαντασθούμε – ίσως κατανοούσαμε ότι, υπό εκείνες τις συνθήκες, ο ημιάγριος άνθρωπος σκεπτόταν αρκετά λογικά.

Ο τρόπος σκέψης μπορεί να αλλάζει. Η εκτίμηση τού τι είναι ωφέλιμο ή βλαβερό για την φυλή αλλάζει, αλλά η ουσία παραμένει αμετάβλητη. Και αν θα ήθελε κανείς να συνοψίσει όλην αυτήν την φιλοσοφία

του ζωικού βασιλείου σε μια μόνον φράση, θα διαπίστωνε ότι τα μυρμήγκια, τα πτηνά, οι αρκτόμυς και οι άνθρωποι συμφωνούν σε ένα σημείο.

Οι χριστιανοί έλεγαν: «Μην κάνεις στους άλλους ό,τι δεν θέλεις να σου κάνουν», προσθέτοντας: «Ειδάλλως, θα πας στην κόλαση!».

Το ηθικό δίδαγμα, το οποίο προκύπτει από την παρατήρηση ολόκληρου του ζωικού βασιλείου, κατά πολύ ανώτερο από το προηγούμενο, μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: «Κάνε στους άλλους αυτό που θα ήθελες να κάνουν εκείνοι σε σένα υπό τις ίδιες περιστάσεις». Και επιπλέον: «Μην λησμονείς ότι αυτό δεν είναι παρά μια συμβουλή· αλλά η συμβουλή αυτή είναι καρπός της μακράς πείρας των κοινωνικών ζώων και για την συντριπτική πλειοψηφία των ζώων αυτών, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου, το να ενεργείς σύμφωνα με αυτήν την αρχή, έχει μεταβληθεί σε συνήθεια. Χωρίς αυτήν, άλλωστε, καμιά κοινωνία δεν θα μπορούσε να υπάρξει, καμιά φυλή δεν θα μπορούσε να υπερνικήσει τις αντιξοότητες του φυσικού περιβάλλοντος εναντίον των οποίων πρέπει να πολεμά».

Είναι άραγε αυτή η τόσο απλή αρχή αυτό που προκύπτει από την παρατήρηση των κοινωνικών ζώων και των ανθρωπίνων κοινωνιών; Είναι εφαρμόσιμη; Και πώς αυτή η αρχή μετατρέπεται σε συνήθεια και αναπτύσσεται αενάως; Αυτό ακριβώς πρόκειται να εξετάσουμε εν συνεχεία.

5

Η ιδέα του καλού και του κακού ενυπάρχει στην ανθρωπότητα. Ο άνθρωπος, σε όποιον βαθμό διανοητικής ανάπτυξης και αν έφθασε, όσο θολές και αν είναι οι ιδέες του εξ αιτίας των προκαταλήψεων και του ατομικού συμφέροντος, θεωρεί γενικώς καλό ό,τι είναι ωφέλιμο για την κοινωνία μέσα στην οποία ζει και κακό ό,τι είναι βλαβερό γι' αυτήν.

Όμως, από πού προέρχεται αυτή η, πολύ συχνά τόσο συγκεχυμένη αντίληψη, ώστε μόλις και μετά βίας θα μπορούσε κανείς να την διακρίνει από ένα αίσθημα; Ίδού εκατομμύρια επί εκατομμυρίων ανθρωπίνων όντων τα οποία ποτέ δεν ενδιαφέρθηκαν για το ανθρώπινο γένος. Δεν γνωρίζουν, ως επί το πλείστον, παρά μόνον την φυλή ή την οικογένεια, σπανίως το έθνος – και ακόμη σπανιότερα την ανθρωπότητα πώς, λοιπόν, είναι δυνατόν να είναι σε θέση να κρίνουν ως καλό ό,τι είναι ωφέλιμο για το ανθρώπινο γένος, ή ακόμη να διαθέτουν ένα αίσθημα αλληλεγγύης με την φυλή τους, παρά τα στενώς εγωιστικά τους ένστικτα;

Με αυτό το γεγονός ασχολήθηκαν πολύ στοχαστές όλων των εποχών. Συνεχίζει δε να μάς απασχολεί ακόμη καθώς δεν περνά χρονιά που να μην γράφονται βιβλία επ' αυτού του θέματος. Με την σειρά μας, θα εκφράσουμε την δική μας άποψη για τα πράγματα· αλλά ας υπενθυμίσουμε, παρεμπιπτόντως, ότι αν και υπάρχουν ποικίλες εξηγήσεις του γεγονότος, το ίδιο

το γεγονός παραμένει, παρ' όλα αυτά, αδιαμφισβήτητο· ακόμη και αν η εξήγησή μας δεν θα είναι η αληθινή ή πλήρης, το γεγονός, καθώς και οι συνέπειές του για τον άνθρωπο, θα υπάρχουν πάντα. Δεν μπορούμε να εξηγήσουμε πλήρως την καταγωγή των πλανητών που περιστρέφονται γύρω από τον ήλιο – ωστόσο, οι πλανήτες περιστρέφονται και ένας από αυτούς μάς ταξιδεύει στο διάστημα.

Μιλήσαμε ήδη για την θρησκευτική εξήγηση. Εάν ο άνθρωπος διακρίνει το καλό από το κακό, λένε οι θεολόγοι, αυτό συμβαίνει επειδή ο Θεός τού ενέπνευσε αυτήν την ιδέα. Δεν εξετάζει διόλου εάν αυτή είναι ωφέλιμη ή βλαβερή. Το μόνο που οφείλει είναι να υπακούει στην ιδέα του δημιουργού του. Ας μην επιμείνουμε σε αυτήν την εξήγηση – καρπό των φόβων και της άγνοιας των πρωτόγονων. Ας προχωρήσουμε.

Άλλοι (όπως ο Χόμπς) προσπάθησαν να την εξηγήσουν με βάση τον νόμο. Ο νόμος ήταν εκείνος ο οποίος καλλιέργησε στον άνθρωπο το αίσθημα του δικαίου και του αδικού, του καλού και του κακού. Ας αποτιμήσουν οι ίδιοι οι αναγνώστες μας αυτήν την εξήγηση. Γνωρίζουν ότι ο νόμος απλώς χρησιμοποίησε τα κοινωνικά αισθήματα τού ανθρώπου για να εμφυτεύσει στον νου του, δίπλα στις ηθικές αρχές τις οποίες αυτός ήδη αποδεχόταν, εντολές ωφέλιμες μεν για την μειοψηφία των εκμεταλλευτών, στις οποίες όμως αυτός ανθίστατο. Ο νόμος διαστρέβλωσε το περί δικαίου αίσθημα αντί να το προάγει. Λοιπόν, ας προχωρήσουμε παρακάτω.

Ας μην σταθούμε περισσότερο στην εξήγηση των ωφελιμιστών. Αυτοί πιστεύουν ότι ο άνθρωπος ενεργεί σύμφωνα με την ηθική εξ ιδίου συμφέροντος και λησμονούν τα αισθήματα αλληλεγγύης του προς ολόκληρη την φυλή, τα οποία υπάρχουν, όποια και αν είναι η προέλευσή τους. Ήδη υπάρχει ένα μέρος της αλήθειας στην εξήγησή τους. Ωστόσο, δεν είναι ακόμη ολόκληρη η αλήθεια. Ας προχωρήσουμε, λοιπόν, ακόμη περισσότερο.

Το βέβαιο είναι ότι στους στοχαστές του 18ου αιώνα οφείλουμε την ανακάλυψη, εν μέρει τουλάχιστον, της καταγωγής του ηθικού αισθήματος.

Σε ένα υπέροχο βιβλίο,^{*} για το οποίο το παππαδαριό τήρησε άκρην σιγήν και το οποίο είναι πράγματι ελάχιστα γνωστό στην πλειοψηφία των στοχαστών, ακόμη και των μη θρησκευομένων, ο Άνταμ Σμιθ έθιξε το θέμα της αληθινής καταγωγής του ηθικού αισθήματος. Δεν την αναζήτησε στα θρησκευτικά ή μυστικιστικά αισθήματα – την ανακάλυψε στο απλό αίσθημα της συμπόνιας.

Βλέπετε έναν άνθρωπο να χτυπά ένα παιδί. Συναισθάνεσθε ότι το χτυπημένο παιδί υποφέρει. Η φαντασία σας, σάς βοηθά να νιώσετε τον πόνο του, ή μάλλον, τα κλάματά του, το προσωπάκι του που υποφέρει σάς το μαρτυρούν. Και αν δεν είσθε δειλός, θα ορμήσετε εναντίον του ανθρώπου που χτυπά το παιδί και θα το γλυτώσετε από αυτό το κτήνος.

^{*} ΣτΜ Άνταμ Σμιθ, «*The Theory of Moral Sentiments*».

Αυτό το παράδειγμα, εξηγεί από μόνο του σχεδόν όλα τα ηθικά αισθήματα. Όσο πιο ζωηρή είναι η φαντασία σας, τόσο καλύτερα θα μπορέσετε να φαντασθείτε τι αισθάνεται ένα ον όταν το κάνουν να υποφέρει, και τόσο πιο έντονο, πιο εξευγενισμένο θα είναι το ηθικό σας αίσθημα. Όσο περισσότερο θα είσθε διατεθειμένος να έρθετε στην θέση αυτού του άλλου ατόμου, και όσο περισσότερο θα αισθανθείτε το κακό που του κάνουν, την προσβολή που υπέστη, την αδικία της οποίας υπήρξε θύμα – τόσο περισσότερο θα εξωθηθείτε να δράσετε για να εμποδίσετε το κακό, την προσβολή ή την αδικία. Και όσο περισσότερο θα συνηθίζετε, είτε λόγω των περιστάσεων, είτε λόγω των ανθρώπων που σας περιβάλλουν, είτε λόγω της δύναμης της σκέψης και της φαντασίας σας, να ενεργείτε όπως σας επιβάλλει η σκέψη και η φαντασία σας, τόσο περισσότερο θα μεγαλώνει μέσα σας αυτό το ηθικό αίσθημα, τόσο περισσότερο θα μετατρέπεται σε συνήθεια.

Αυτό ακριβώς αναπτύσσει ο Άνταμ Σμιθ με πληθώρα παραδειγμάτων. Ήταν νέος όταν έγραψε αυτό το βιβλίο, απείρως ανώτερο από το όψιμο έργο του, *Η Πολιτική Οικονομία*. Απαλλαγμένος από κάθε θρησκευτική προκατάληψη, αναζήτησε την εξήγηση της ηθικότητας σε ένα φυσικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, και γι' αυτόν τον λόγο, επί έναν αιώνα, το παππαδαριό, με ή χωρίς ράσο, τήρησε σιγήν ιχθύος ως προς αυτό το βιβλίο.

Το μόνο μειονέκτημα τού Άνταμ Σμιθ είναι ότι δεν κατανόησε ότι αυτό ακριβώς το αίσθημα της συμπόνιας, που μετεβλήθη σε συνήθεια, υπάρχει τόσο στα ζώα όσο και στον άνθρωπο.

Προς απογοήτευση των εκλαϊκευτών του Δαρβίνου – οι οποίοι δεν γνωρίζουν γι' αυτόν παρά μόνον όσα έχει δανεισθεί από τον Μάλθους – το αίσθημα της αλληλεγγύης είναι το κυρίαρχο στοιχείο της ζωής όλων των ζώων που διαβιούν σε κοινωνίες. Ο αετός καταβροχθίζει το σπουργίτι, ο λύκος καταβροχθίζει τους αρκτόμυς, όμως οι αετοί και οι λύκοι αλληλοβοηθούνται για να κυνηγήσουν, και τα σπουργίτια και οι αρκτόμυες συμμαχούν για να αντιμετωπίσουν τα ζώα που τους κυνηγούν τόσο αποτελεσματικά ώστε μόνον οι αδέξιοι πέφτουν θύματα. Σε κάθε ζωική κοινωνία, η αλληλεγγύη είναι ένας φυσικός νόμος (ένα γενικό φαινόμενο), νόμος απείρως σπουδαιότερος από την ατομική και από αυτόν τον περί υπάρξεως αγώνα, του οποίου οι αστοί πλέκουν το εγκώμιο σε όλους τους τόνους, προκειμένου να μας αποκτηνώσουν εντελώς.

Μελετώντας τον ζωικό κόσμο και προσπαθώντας να κατανοήσουμε τον περί υπάρξεως αγώνα που διεξάγει κάθε έμβιο ον ενάντια στις αντίξοες συνθήκες και ενάντια στους εχθρούς του, διαπιστώνουμε ότι όσο περισσότερο είναι ανεπτυγμένη σε μια ζωική κοινωνία η αρχή της εξισωτικής αλληλεγγύης και όσο περισσότερο έχει καταστεί συνήθεια, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχει η κοινωνία αυτή να επιβιώσει και να εξέλθει θριαμβεύτρια από τον αγώνα ενάντια

στις αντιξοότητες και στους εχθρούς της. Όσο περισσότερο αλληλέγγυο αισθάνεται κάθε μέλος της κοινωνίας με όλα τα άλλα μέλη της, τόσο περισσότερο αναπτύσσονται στο σύνολο οι δύο αυτές ιδιότητες, οι οποίες είναι οι κύριοι παράγοντες της νίκης αλλά και κάθε προόδου – το θάρρος αφ' ενός και η ελεύθερη πρωτοβουλία του ατόμου αφ' ετέρου. Και, αντιθέτως, όσο περισσότερο χάνει αυτό το αίσθημα αλληλεγγύης μια ζωική κοινωνία ή μια μικρή ομάδα ζώων (γεγονός το οποίο μπορεί να προκύψει από μία εξαιρετική έλλειψη, ή ακόμη και από μία υπεραφθονία τροφής), τόσο περισσότερο οι δύο άλλοι παράγοντες της προόδου – το θάρρος και η ατομική πρωτοβουλία – φθίνουν: καταλήγουν να εξαφανισθούν και η κοινωνία, βυθιζόμενη στην παρακμή, υποκύπτει στον εχθρό. Χωρίς αμοιβαία εμπιστοσύνη, είναι αδύνατον να υπάρξει αγώνας, αδύνατον να υπάρξει θάρρος, πρωτοβουλία, αλληλεγγύη – και αδύνατον να υπάρξει νίκη! Η ήττα είναι προδιαγεγραμμένη.

Θα επανέλθουμε κάποια στιγμή σε αυτό το θέμα – προσκομίζοντας πλήθος αποδείξεων – για να αποσαφηνίσουμε το πώς, στον ζωικό και ανθρώπινο κόσμο, ο νόμος της αλληλοβοήθειας ταυτίζεται με τον νόμο της προόδου, και το πώς η αλληλοβοήθεια, με το θάρρος και την ατομική πρωτοβουλία που πηγάζουν από αυτήν, εξασφαλίζει την νίκη στο είδος που γνωρίζει καλύτερα την πρακτική εφαρμογή της. Επί του παρόντος, μας αρκεί η διαπίστωση του γεγονότος αυτού. Ο αναγνώστης από μόνος του είναι σε θέση να

κατανοήσει πλήρως την όλη σπουδαιότητα του ζητήματος, το οποίο μας απασχολεί.

Ας φαντασθούμε τώρα αυτό το αίσθημα της αλληλεγγύης εν δράσει στα εκατομμύρια χρόνια, τα οποία έχουν παρέλθει από τότε που οι πρώτες μορφές ζωής εμφανίσθηκαν στην γη. Εάν μπορούσαμε να φαντασθούμε πώς αυτό το αίσθημα μετεβλήθη σταδιακά σε συνήθεια, μεταβιβαζόμενο μέσω της κληρονομικότητας, από τον απλούστερο μικροοργανισμό στους απογόνους του – τα έντομα, τα ερπετά, τα θηλαστικά και τον άνθρωπο – θα κατανοήσουμε την καταγωγή του ηθικού αισθήματος, το οποίο είναι αναγκαίο στα ζώα, όπως ακριβώς η τροφή ή το όργανο το προορισμένο για την χώνευσή της.

Ιδού, χωρίς να ανατρέξουμε πολύ πίσω στην κλίμακα της εξέλιξης (διότι τότε θα έπρεπε να μιλήσουμε για σύνθετα ζώα, απογόνους αποικιών εξαιρετικά απλών μικροοργανισμών), η καταγωγή του ηθικού αισθήματος. Αναγκασθήκαμε να είμαστε εξαιρετικά λακωνικοί, συμπύσσοντας το σπουδαίο αυτό ζήτημα στον χώρο ελάχιστων σελίδων, αλλά όσα ήδη αναφέραμε, αρκούν για να διαπιστώσουμε ότι δεν υπάρχει σε αυτό τίποτε μυστηριώδες ή επίπλαστο. Χωρίς αυτήν την αλληλεγγύη του ατόμου προς το είδος, το ζωικό βασίλειο δεν θα μπορούσε ποτέ να εξελιχθεί ούτε να τελειοποιηθεί. Το πλέον εξελιγμένο ον της γης, θα ήταν μία βλέννα όπως αυτές που ακόμη επιπλέουν στα νερά και που μόλις και μετά βίας γίνονται ορατές στο μικροσκόπιο. Όμως, θα υπήρχε έστω και

αυτή, στο μέτρο που οι πρωταρχικές κυτταρικές ενώσεις δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα παράδειγμα συνένωσης για αγώνα.

6

Αρα, εξετάζοντας τις κοινωνίες των ζώων – όχι ως ιδιοτελείς αστοί, αλλά απλώς ως οξυδερκείς παρατηρητές – καταλήγουμε στην διαπίστωση ότι αυτή η αρχή «κάνε στους άλλους ό,τι θα ήθελες να σου κάνουν εκείνοι σε ανάλογες περιστάσεις», συναντάται οπουδήποτε υφίσταται κοινωνία.

Και όταν μελετά κανείς εκ του σύνεγγυς την ανάπτυξη ή την εξέλιξη του ζωικού κόσμου, ανακαλύπτει (όπως ο ζωολόγος Κέσλερ και ο οικονομολόγος Τσερνιτσέφσκι) ότι αυτή η αρχή – η οποία εκφράζεται με μία και μόνο λέξη: αλληλεγγύη – έχει παίξει, στην ανάπτυξη του ζωικού βασιλείου, έναν απείρως σπουδαιότερο ρόλο από ό,τι όλες οι προσαρμογές που θα μπορούσαν να προκύψουν από μία διαμάχη μεταξύ ατόμων με σκοπό τον προσπορισμό ατομικού οφέλους.

Είναι σαφές ότι η πρακτική της αλληλεγγύης συναντάται ακόμη συχνότερα στις ανθρώπινες κοινωνίες. Ήδη οι κοινωνίες των πιθήκων, οι πλέον ανεπτυγμένες στην ζωική κλίμακα, μάς προσφέρουν μια από τις πλέον εντυπωσιακές πρακτικές εφαρμογές της αλληλεγγύης. Ο άνθρωπος έκανε ένα ακόμη βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση και μόνον έτσι κατέστη δυνατόν να επιβιώσει το αδύναμο είδος του στο αντίξοο φυσικό περιβάλλον, το οποίο είχε να αντιμετωπίσει, και να αναπτυχθεί η ευφυΐα του.

Όταν εξετάζουμε τις πρωτόγονες κοινωνίες, οι οποίες μέχρι σήμερα παραμένουν στο επίπεδο της Λί-

θινης Εποχής, διαπιστώνουμε ότι, στις μικρές τους κοινότητες, εκδηλώνεται η μεγαλύτερη δυνατή αλληλεγγύη ανάμεσα στα μέλη τους.

Ιδού γιατί αυτό το αίσθημα, αυτή η πρακτική εφαρμογή της αλληλεγγύης, δεν απουσίασαν ποτέ, ούτε καν κατά τις ζοφερότερες περιόδους της Ιστορίας. Ακόμη και όταν οι προσωρινές συνθήκες της κυριαρχίας, της δουλείας και της εκμετάλλευσης γίνονται η αιτία να παραγνωρίζεται αυτή η αρχή, αυτή ζει πάντα στην σκέψη των πολλών, και μάλιστα επιφέρει ένα πλήγμα κατά των διεφθαρμένων θεσμών, μια επανάσταση. Είναι βέβαιο ότι χωρίς αυτήν, η κοινωνία μοιραίως θα χανόταν.

Για την συντριπτική πλειοψηφία των ζώων και των ανθρώπων, αυτό το αίσθημα παραμένει, και πρέπει να παραμείνει ως επίκτητη συνήθεια, μία αρχή πάντοτε παρούσα στον νου, ακόμη και όταν, συχνά, παραγνωρίζεται στην πράξη.

Μέσα μας μιλά ολόκληρη η εξέλιξη του ζωικού βασιλείου, και η εξέλιξη αυτή είναι μακρά, πολύ μακρά: διαρκεί εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια τώρα. Ακόμη και αν θα θέλαμε να απαλλαγούμε από αυτήν, δεν θα το κατορθώναμε. Θα ήταν ευκολότερο για τον άνθρωπο να συνηθίσει να περπατά με τα τέσσερα παρά να απαλλαγεί από το ηθικό αίσθημα. Αυτό προϋπήρξε, στην ζωική εξέλιξη, της όρθιας στάσης του ανθρώπου.

Η αίσθηση αυτή της ηθικής αποτελεί για μας μια φυσική ιδιότητα, όπως ακριβώς η όσφρηση και η αφή.

Όσον αφορά τον Νόμο και την Θρησκεία, τα οποία επίσης κήρυξαν αυτήν την αρχή, γνωρίζουμε ότι απλώς την καπηλεύθηκαν για να συγκαλύψουν το εμπόρευσμά τους – τις εντολές τους προς όφελος του κατακτητή, του εκμεταλλευτή και του παππά. Χωρίς αυτήν την αρχή της αλληλεγγύης, η ορθότητα της οποίας γενικώς αναγνωρίζεται, πώς θα μπορούσαν αυτοί να ελέγξουν το ανθρώπινο πνεύμα;

Τόσο ο Νόμος όσο και η Θρησκεία καλύπτονται από αυτήν την αρχή, όπως ακριβώς κάθε εξουσία, η οποία, επίσης, κατορθώνει να επιβληθεί παίζοντας τον ρόλο τού δήθεν προστάτη των αδυνάτων ενάντια στους ισχυρούς.

Απαλλασσόμενη από τον Νόμο, την Θρησκεία και την Εξουσία, η ανθρωπότητα επανακτά την ηθική αρχή που είχε αφήσει να της αφαιρέσουν, προκειμένου να την υποβάλει σε κριτική και να την αποκαθάρει από τις νοθείες με τις οποίες ο παππός, ο δικαστής και ο κυβερνήτης την έχουν δηλητηριάσει και ακόμη την δηλητηριάζουν.

Όμως, το να αρνηθεί κανείς την ηθική αρχή επειδή η Εκκλησία και ο Νόμος την εκμεταλλεύθηκαν, θα ήταν τόσο παράλογο, όσο το να δηλώσει ότι δεν θα πλυθεί ποτέ, ότι θα τρώει χοιρινό προσβεβλημένο από τριχίνες και ότι δεν θα δεχθεί την κοινοκτημοσύνη της γης, απλώς και μόνον επειδή το Κοράνι ορίζει να πλένεται κανείς καθημερινά, επειδή ο υγιεινολόγος Μωυσής απαγορεύει στους Εβραίους να τρώνε χοιρινό, ή επειδή το Χαριάτ (το συμπλήρωμα του Κορανίου) θέ-

λει κάθε κομμάτι γης που παραμένει ακαλλιέργητο επί τρία χρόνια να περιέρχεται εκ νέου στην κοινότητα.

Έπειτα, αυτή η αρχή, το να κάνεις στους άλλους ό,τι θα ήθελες να κάνουν εκείνοι σε σένα, είναι άραγε κάτι διαφορετικό από την ίδια την αρχή της Ισότητας, την θεμελιώδη αρχή της Αναρχίας; Και πώς μπορεί κανείς να φθάσει δυστυχώς να πιστεύει πως είναι αναρχικός χωρίς να την έχει εφαρμόσει;

Δεν θέλουμε να μας κυβερνούν. Όμως, αυτό δεν ισοδυναμεί με το να διακηρύσσουμε ότι δεν θέλουμε να κυβερνάμε κανέναν; Δεν θέλουμε να μας εξαπατούν, θέλουμε να μας λένε πάντοτε την αλήθεια. Όμως, αυτό δεν ισοδυναμεί με το να διακηρύσσουμε ότι δεσμευόμαστε να λέμε πάντοτε την αλήθεια, και μόνο την αλήθεια, ολόκληρη την αλήθεια; Δεν θέλουμε να μας κλέβουν τους καρπούς του κόπου μας· όμως, αυτό δεν ισοδυναμεί με το να διακηρύσσουμε ότι σεβόμαστε τους καρπούς του κόπου τού άλλου;

Με ποιο δικαίωμα, αλήθεια, θα απαιτούσαμε να μας συμπεριφέρονται με έναν ορισμένο τρόπο, ενώ εμείς διατηρούμε το δικαίωμα να συμπεριφερόμαστε στους άλλους με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο; Μήπως θα καταλήξουμε να συμπεριφερόμεθα σαν εκείνο το «λευκό οστούν» [os blanc] των Κιργιζίων, το οποίο μπορεί να μεταχειρίζεται τους άλλους κατά το δοκούν; Το στοιχειώδες περί ισότητας αίσθημά μας εξεγείρεται με αυτήν την ιδέα.

Η ισότητα στις αμοιβαίες σχέσεις και η αλληλεγγύη που απορρέει αναγκαστικά από αυτήν – ιδού το ισχυρότερο όπλο τού ζωικού κόσμου στον αγώνα για την επιβίωση. Και η ισότητα είναι η δικαιοσύνη.

Διακηρύσσοντας ότι είμαστε αναρχικοί, διακηρύσσουμε εκ προοιμίου ότι αρνούμαστε να κάνουμε στους άλλους ό,τι δεν θα θέλαμε να μας κάνουν εκείνοι· ότι δεν ανεχόμαστε πλέον την ανισότητα, η οποία θα επέτρεπε σε ορισμένους από εμάς να εκμεταλλευθούν την δύναμη, την δολιότητα ή την επιτηδειότητά τους, κατά τρόπο που εμείς οι ίδιοι απεχθανόμαστε. Όμως, η ισότητα σε όλα – συνώνυμο της δικαιοσύνης – είναι ακριβώς η αναρχία. Στον διάβολο το «λευκό οστούν» που σφετερίζεται το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται την αφέλεια των άλλων! Δεν το θέλουμε, και εν ανάγκη θα το εξαλείψουμε. Δεν κηρύσσουμε τον πόλεμο μόνον ενάντια σε αυτήν την αφηρημένη τριάδα του Νόμου, της Θρησκείας και της Εξουσίας· με το να γίνουμε αναρχικοί, κηρύσσουμε τον πόλεμο ενάντια σε όλο αυτό το κύμα της απάτης, της δολιότητας, της εκμετάλλευσης, της διαφθοράς, της διαστροφής – κοινολογίας της ανισότητας – που κατέκλυσε τις καρδιές όλων μας. Κηρύσσουμε τον πόλεμο ενάντια στον τρόπο δράσης και στον τρόπο σκέψης τους. Ο κυβερνώμενος, ο εξαπατημένος, ο εκμεταλλευόμενος, η πόρνη κ.ο.κ., πληγώνουν πάνω από όλα το αίσθημά μας περί ισότητας. Εν ονόματι της Ισότητας, δεν θέλουμε πλέον ούτε πόρνες, ούτε εκμεταλλευόμενους, ούτε εξαπατημένους, ούτε κυβερνώμενους.

Θα μας πουν, ίσως, όπως ήδη ειπώθηκε κάποτε: «Όμως, εάν πιστεύετε ότι πρέπει να κάνετε στους άλλους ό,τι θα θέλατε να κάνουν εκείνοι σε σας, με ποιο δικαίωμα θα χρησιμοποιήσετε βία υπό οποιεσδήποτε συνθήκες; Με ποιο δικαίωμα θα στρέψετε τα κανόνια κατά των βαρβάρων ή των πολιτισμένων, οι οποίοι θα εισβάλουν στην χώρα σας; Με ποιο δικαίωμα θα απαλλοτριώσετε τον εκμεταλλευτή; Με ποιο δικαίωμα θα σκοτώσετε όχι μόνον έναν τύραννο, αλλά και έναν απλό απατεώνα.»

Με ποιο δικαίωμα; Τι εννοείτε με αυτήν την βαρύγδουπη λέξη που δανειστήκατε από τον Νόμο; Θέλετε να μάθετε, εάν θα έπραττα ορθά ενσυνειδήτως, ενεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο; Εάν εκείνοι που εκτιμώ θα κρίνουν ότι καλώς έπραξα; Αυτό ακριβώς ρωτάτε; Σε αυτήν την περίπτωση, η απάντησή μας είναι απλή.

Βεβαίως ναι! Διότι, εάν θα εισβάλαμε στο Τονκίνο* ή στην χώρα των Ζουλού, οι οποίοι δεν μας έκαναν ποτέ κανένα κακό, θα ήταν σαν να ζητούσαμε να μας σκοτώσουν σαν δηλητηριώδη φίδια. Λέμε στους γιούς μας, στους φίλους μας: «Νά με σκοτώσεις, εάν ποτέ υποστηρίξω μια εισβολή!»

Βεβαίως ναι! Διότι, εάν κάποια ημέρα, παραβαίνοντας τις αρχές μας, ιδιοποιούμεθα μια κληρονομιά – ακόμη και αν έπεσε από τον ουρανό – με σκοπό να

* ΣτΜ Tong-king: πρώην κράτος της Γαλλικής Ινδοκίνας (1883-1946), το μεγαλύτερο μέρος του οποίου καταλαμβάνει σήμερα το Β. Βιετνάμ.

την χρησιμοποιήσουμε προς εκμετάλλευση των άλλων, θα σήμαινε ότι ζητάμε να μας απαλλοτριώσουν.

Βεβαίως ναι. Διότι κάθε καλοκάγαθος άνθρωπος εκ των προτέρων ζητά να τον σκοτώσουν, εάν τύχαινε ποτέ να γίνει απατεώνας· ζητά να του μπήξουν το μαχαίρι στην καρδιά, εάν ποτέ πάρει την θέση ενός εκθρονισμένου τυράννου.

Στους εκατό ανθρώπους που έχουν γυναίκα και παιδιά, θα υπάρξουν ενενήντα οι οποίοι, όταν αισθανθούν ότι πλησιάζει η τρέλα (η απώλεια δηλαδή του ελέγχου επί των πράξεών τους), θα επιδιώξουν να αυτοκτονήσουν από φόβο μήπως προξενήσουν κακό σε εκείνους που αγαπούν. Όταν ένας καλοκάγαθος άνθρωπος αισθάνεται να γίνεται επικίνδυνος για τους αγαπημένους του, προτιμά να πεθάνει παρά να τους προξενήσει οποιοδήποτε κακό.

Κάποτε, στο Ιρκούτσκ, ένας Πολωνός γιατρός και ένας φωτογράφος δαγκώθηκαν από ένα λυσσασμένο σκυλάκι. Ο φωτογράφος έκαψε την πληγή του με πυρωμένο σίδηρο, ενώ ο γιατρός περιορίστηκε απλώς στο να την καυτηριάσει. Ήταν νέος, ωραίος, έσφυζε από ζωή. Προσφάτως είχε απολυθεί από το κάτεργο, στο οποίο τον είχε καταδικάσει η κυβέρνηση λόγω της αφοσίωσής του στην Υπόθεση του λαού. Αρκετά μορφωμένος και, κυρίως, ευφυής, εφήρμοζε θαυμάσιες θεραπείες· οι ασθενείς τον λάτρευαν.

Έξι εβδομάδες αργότερα, αντιλαμβάνεται ότι το δαγκωμένο χέρι του είχε αρχίσει να πρήζεται. Όντας γιατρός, δεν ήταν δυνατόν να ξεγελασθεί: η λύσσα

πλησίαζε. Τρέχει σε έναν φίλο που ήταν και αυτός γιατρός και είχε κάνει εξορία μαζί του. «Γρήγορα! Σε παρακαλώ, στρυχνίνη. Βλέπεις το χέρι μου; Ξέρεις τι είναι; Σε μιαν ώρα, ή και λιγότερο, θα με πιάσει η λύσσα, θα προσπαθήσω να σε δαγκώσω, εσένα και τους φίλους σου, μην καθυστερείς! Την στρυχνίνη· πρέπει να πεθάνω.»

Αισθανόταν ότι γίνεται δηλητηριώδες φίδι και ζητούσε να τον σκοτώσουν.

Ο φίλος του δίστασε· θέλησε να δοκιμάσει μια αντιλυσσική θεραπεία. Μαζί με μια θαρραλέα γυναίκα, οι δυό τους, άρχισαν να τον φροντίζουν... και δύο ώρες αργότερα, ο γιατρός, βγάζοντας αφρούς τούς ορμούσε, προσπαθώντας να τους δαγκώσει· έπειτα συνέρχεται, ζητούσε στρυχνίνη – και λύσσαγε πάλι. Πέθανε με φρικτούς σπασμούς.

Πόσα παρόμοια γεγονότα δεν θα μπορούσαμε να αναφέρουμε, βάσει της εμπειρίας μας! Ένας καλοκάγαθος άνθρωπος προτιμά να πεθάνει παρά να γίνει αιτία δεινών για τους άλλους. Και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο έχει συνείδηση ότι πράττει το ορθό και η επιδοκιμασία εκείνων που εκτιμά θα τον ακολουθεί είτε σκοτώσει την οχιά είτε τον τύραννο.

Η Περόφσκαγια και οι φίλοι της σκότωσαν τον Ρώσο τσάρο. Και ολόκληρη η ανθρωπότητα, παρά τον αποτροπιασμό της για το αίμα που χύθηκε, παρά την συμπάθειά της για κάποιον, ο οποίος είχε επιτρέ-

ψει την απελευθέρωση των δούλων,* τους αναγνώρισε αυτό το δικαίωμα. Γιατί; Όχι επειδή αναγνώρισε την πράξη ως ωφέλιμη – τα τρία τέταρτα αμφισβάλλουν ακόμη περί αυτού – αλλά επειδή αισθάνθηκε ότι η Περόφσκαγια και οι φίλοι της δεν θα εδέχοντο, για όλο το χρυσάφι του κόσμου, να γίνουν τύραννοι με την σειρά τους. Ακόμη και οι εντελώς άσχετοι με το δράμα θεωρούν ότι δεν επρόκειτο ούτε για μια νεανική αποκοτιά, ούτε για ένα παλατιανό έγκλημα, ούτε για απόπειρα κατάληψης της εξουσίας – ήταν το μίσος κατά της τυραννίας μέχρις αυταπάρνησης, μέχρι θανάτου.

«Αυτοί», είπαν κάποιοι, «είχαν κατακτήσει το δικαίωμα να σκοτώνουν», όπως είπαν και για την Λουίζ Μισέλ:** «Είχε το δικαίωμα να ληστεύει», ή ακόμη: «Αυτοί, είχαν το δικαίωμα να κλέβουν», αναφερόμενοι σε εκείνους τους τρομοκράτες που, ζώντας με ξερό ψωμί, έκλεψαν ένα ή δύο εκατομμύρια από το θησαυροφυλάκιο τού Κίτσεινεφ λαμβάνοντας, με κίνδυνο της ίδιας τους της ζωής, όλες τις δυνατές προφυλάξεις

* ΣτΜ Πρόκειται για τον Τσάρο Αλέξανδρο Β', ο οποίος το 1861 κατήργησε την δουλοπαροικία, στα πλαίσια ενός προγράμματος ευρύτερων δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, σε μια απόπειρα να ανακόψει το διογκούμενο επαναστατικό κίνημα. Το 1881, δολοφονήθηκε από μηδενιστές.

** ΣτΜ Μισέλ, Λουίζ (1830-1905). Δασκάλα και επαναστάτρια. Πολέμησε με το μέρος των επαναστατών κατά την διάρκεια της Παρισινής Κομμούνας του 1871 και εκτοπίστηκε μετά την ήττα της. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1880, συμμετείχε ενεργά στο αναρχικό κίνημα και εξ αιτίας της δράσης της υποχρεώθηκε να αυτοεξορισθεί στην Αγγλία.

προκειμένου να απαλλάξουν από την ευθύνη την φρουρά που φύλαγε ένοπλη το χρηματοκιβώτιο.

Αυτό το δικαίωμα χρήσης βίας, η ανθρωπότητα δεν το αρνείται ποτέ σε εκείνους που το κατέκτησαν – είτε αυτό χρησιμοποιείται στα οδοφράγματα είτε στο σκοτάδι ενός σταυροδρομίου. Όμως, για να προκαλέσει μια τέτοια πράξη ζωνρή αίσθηση στο ανθρώπινο πνεύμα, αυτό το δικαίωμα πρέπει να κατακτηθεί. Χωρίς αυτό, η όποια πράξη – ωφέλιμη ή όχι – θα παρέμενε απλώς ένα κτηνώδες, άνευ σημασίας, γεγονός για την πρόοδο των ιδεών. Δεν θα βλέπαμε σε αυτήν παρά μια μετάθεση της βίας, μιαν απλή αντικατάσταση του εκμεταλλευτή από έναν άλλον εκμεταλλευτή.

Έως τώρα, μιλήσαμε αποκλειστικώς για τις συνειδητές, εσκεμμένες πράξεις του ανθρώπου (εκείνες για τις οποίες φέρουμε ακέραιη την ευθύνη). Όμως, εκτός από την συνειδητή ζωή έχουμε και την ασυνείδητη, απείρως ευρύτερη και, ενίοτε, παντελώς παραγνωρισμένη. Ωστόσο, αρκεί να παρατηρήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ντυνόμαστε το πρωί, όταν προσπαθούμε να κουμπώσουμε ένα κουμπί που γνωρίζουμε ότι χάσαμε την προηγούμενη, ή, πάλι, όταν απλώνουμε το χέρι για να πιάσουμε ένα αντικείμενο που εμείς οι ίδιοι είχαμε τοποθετήσει κάπου αλλού, για να σχηματίσουμε μια ιδέα για την ασυνείδητη ζωή και να αντιληφθούμε τον τεράστιο ρόλο που διαδραματίζει στην ζωή μας. Τα τρία τέταρτα των σχέσεών μας με τους άλλους συνιστούν γεγονότα αυτής της ασυνείδητης ζωής. Ο τρόπος που μιλάμε, που γελάμε ή σκυθρωπιάζουμε, το πώς γινόμαστε έξαλλοι ή διατηρούμε την ψυχραιμία μας συμμετέχοντας σε μια συζήτηση – όλα αυτά συμβαίνουν ακουσίως, από απλή συνήθεια, είτε κληρονομημένη από τους προγόνους μας, ανθρώπους ή προανθρώπους (δείτε μόνο την ομοιότητα της έκφρασης του ανθρώπου και του ζώου όταν και τα δύο οργίζονται), είτε αποκτημένη συνειδητά ή ασυνείδητα.

Έτσι, ο τρόπος συμπεριφοράς μας απέναντι στους άλλους μετατρέπεται σε συνήθεια και ο άνθρωπος ο οποίος θα αποκτήσει τις περισσότερες ηθικές συνή-

θειες θα είναι σίγουρα ανώτερος από εκείνον τον καλό χριστιανό, ο οποίος ισχυρίζεται ότι πάντα εξωθείται από τον διάβολο για να πράττει το κακό και ότι δεν μπορεί να το αποφύγει παρά μόνον συλλογιζόμενος τα μαρτύρια της κολάσεως ή τις απολαύσεις του παραδείσου.

Το να κάνει κανείς στους άλλους ό,τι θα ήθελε να του κάνουν εκείνοι, μετατρέπεται στον άνθρωπο και στα κοινωνικά ζώα σε απλή συνήθεια· ως εκ τούτου, γενικώς ο άνθρωπος δεν αναρωτιέται καν για το πώς θα όφειλε να ενεργήσει υπό εκείνες ή τις άλλες συνθήκες. Πράττει το καλό ή το κακό χωρίς να το σκεφθεί. Και μόνον σε εξαιρετικές περιστάσεις, ενώπιον μιας περίπλοκης κατάστασης ή υπό την παρόρμηση ενός φλογερού πάθους, αμφιταλαντεύεται και, συνακόλουθα, μια πάλη διεξάγεται ανάμεσα στα διάφορα τμήματα του εγκεφάλου του (ένα εξαιρετικά σύνθετο όργανο, τα διάφορα τμήματα του οποίου λειτουργούν με έναν κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας). Τότε, στην φαντασία του, τοποθετεί τον εαυτό του στην θέση τού προσώπου που βρίσκεται απέναντί του· αναρωτιέται εάν θα του άρεσε να του συμπεριφερθούν κατά τον ίδιο τρόπο, η απόφασή του δε, θα είναι τόσο ηθικότερη όσο περισσότερο θα έχει ταυτισθεί με το πρόσωπο εκείνου του οποίου επρόκειτο να θίξει την αξιοπρέπεια ή τα συμφέροντα. Ή μπορεί κάποιος φίλος παρεμβαίνοντας να του πει: «Φαντάσου τον εαυτό σου στην θέση του. Δεν θα υπέφερες εάν σου συμπεριφε-

ρόταν όπως εσύ σκέπτεσαι να του συμπεριφερθείς;». Και αυτό θα ήταν αρκετό.

Επομένως, δεν προσφεύγουμε στην αρχή της ισότητας παρά μόνον σε περίπτωση αμφιβολίας, ενώ στις ενενήντα εννέα τοις εκατό των περιπτώσεων ενεργούμε ηθικά απλώς από συνήθεια.

Το ότι δεν επιχειρήσαμε να επιβάλουμε οτιδήποτε με τα όσα έως τώρα υποστηρίξαμε, είναι ηλίου φαεινότερον. Απλώς εκθέσαμε πώς έχουν τα πράγματα στον ζωικό κόσμο και ανάμεσα στους ανθρώπους.

Στο παρελθόν, η Εκκλησία απειλούσε τους ανθρώπους με την κόλαση για να τους ηθικοποιήσει και, όπως όλοι γνωρίζουν, το κατόρθωσε: τους εξαχρείωσε. Ο δικαστής απειλεί με την φυλακή, με το μαστίγιο και την αγχώνη, εν ονόματι πάντοτε εκείνων των ιδίων αρχών της κοινωνικότητας, τις οποίες υφάρπαξε από την Κοινωνία: και την εξαχρειώνει. Και παρ' όλα αυτά, οι κάθε λογής εξουσιαστές στην ιδέα και μόνον ότι θα μπορούσε ο δικαστής μαζί με τον παλπά να εξαφανισθούν από προσώπου γης, κραυγάζουν ότι η κοινωνία κινδυνεύει.

Ε, λοιπόν, δεν φοβόμαστε να απορρίψουμε τους δικαστές και τις ποινές τους. Επίσης, απορρίπτουμε, όπως ο Γκιγιώ, κάθε είδος κυρώσεων, κάθε είδος υποχρεωτικής ηθικής. Δεν φοβόμαστε να πούμε: «Κάνε ό,τι θέλεις, ενήργησε κατά το δοκούν», διότι είμαστε πεπεισμένοι πως η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων, στον βαθμό που θα αφυπνίζεται όλο και περισσότερο και θα απελευθερώνεται από τα σημερινά

δεσμά της, θα πράττει και θα ενεργεί προς μια συγκεκριμένη, ωφέλιμη για την κοινωνία, κατεύθυνση, όπως ακριβώς εκ των προτέρων πιστεύουμε ότι το παιδί θα περπατήσει μια μέρα με τα δύο πόδια και όχι στα τέσσερα, απλώς επειδή γεννήθηκε από γονείς που ανήκουν στο είδος Άνθρωπος.

Το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να δώσουμε μια συμβουλή· προηγουμένως όμως θα θέλαμε να προσθέσουμε: «Αυτή η συμβουλή θα έχει κάποια αξία μόνον εφ' όσον εσύ ο ίδιος δεχθείς, βασιζόμενος στην εμπειρία και την παρατήρηση, ότι όντως αξίζει να την ακολουθήσεις».

Όταν βλέπουμε έναν νεαρό να κυρτώνει την πλάτη του, πιάζοντας έτσι το στέρνο και τους πνευμόνες του, τον συμβουλεύουμε να ανασηκωθεί και να κρατήσει το κεφάλι ψηλά και το στερνό τεταμένο. Τον συμβουλεύουμε να εισπνέει βαθιά με όλη την δύναμη των πνευμόνων του, να τους γεμίζει αέρα, διότι έτσι προστατεύεται καλύτερα από την φθίση. Όμως, ταυτοχρόνως, του διδάσκουμε φυσιολογία, ώστε να γνωρίσει την λειτουργία των πνευμόνων και να επιλέξει ο ίδιος την καταλληλότερη γι' αυτόν στάση.

Και αυτό είναι, επίσης, το μόνο που μπορούμε να κάνουμε όσον αφορά το ζήτημα της ηθικής. Έχουμε το δικαίωμα να δώσουμε μια συμβουλή στην οποία όμως οφείλουμε να προσθέσουμε: «Ακολούθησέ την, εάν την θεωρείς καλή».

Παραχωρώντας, ωστόσο, στον καθένα το δικαίωμα να ενεργεί κατά το δοκούν, αρνούμενοι εντελώς

στην κοινωνία το δικαίωμα να τιμωρεί τον οποιονδήποτε με οποιονδήποτε τρόπο, όποια αντικοινωνική πράξη και αν έχει διαπράξει, δεν αρνούμαστε την ικανότητά μας να αγαπάμε ό,τι μάς φαίνεται καλό και να μισούμε ό,τι μάς φαίνεται κακό. Αγάπη και μίσος· διότι όσοι ξέρουν να μισούν, ξέρουν και να αγαπούν. Ας μην το λησμονούμε· και αν αυτό και μόνον αρκεί για την διατήρηση και την ανάπτυξη των ηθικών αισθημάτων σε κάθε ζωική κοινωνία, κατά μείζονα λόγο θα είναι αρκετό για το ανθρώπινο είδος.

Δεν ζητάμε παρά μόνον ένα πράγμα, να εξαλείψουμε κάθε τι που, στην σημερινή κοινωνία, εμποδίζει την ελεύθερη ανάπτυξη των δύο αυτών αισθημάτων, κάθε τι που αλλοιώνει την κρίση μας: το Κράτος, την Εκκλησία, την Εκμετάλλευση· τον δικαστή, τον παππά, τον κυβερνήτη, τον εκμεταλλευτή.

Σήμερα, όταν βλέπουμε έναν Τζακ Αντεροβγάλη να ξεκοιλιάζει την μία μετά την άλλη δέκα από τις φτωχότερες, τις πλέον εξαθλιωμένες – και ηθικώς ανώτερες από τα τρία τέταρτα των πλουσίων αστών – γυναίκες, το πρώτο που αισθανόμαστε είναι μίσος. Εάν τον συναντούσαμε την ημέρα που έσφαξε αυτήν την γυναίκα, η οποία του ζήτησε να της πληρώσει τις έξι δεκάρες για το ενοίκιο της τρώγλης της, θα του είχαμε φυτέψει μια σφαίρα στο κεφάλι, χωρίς να σκεφθούμε ότι η καταλληλότερη θέση γι' αυτήν, θα ήταν στο κεφάλι του ιδιοκτήτη της τρώγλης.

Όταν όμως αναλογισθούμε όλους τους εξευτελισμούς που τον οδήγησαν στις δολοφονίες αυτές, όταν

αναλογισθούμε αυτά τα σκοτάδια στα οποία ενεδρεύει, καταδιωκόμενος από εικόνες αντλημένες από ρυπαρογραφήματα, ή από σκέψεις γεννημένες από βλακώδη βιβλία, τότε τα αισθήματά μας διχάζονται. Και την ημέρα που θα δούμε τον Τζακ στα χέρια ενός δικαστή, ο οποίος έχει εν ψυχρώ σφαγιάσει δεκαπλάσιες ανθρώπινες ζωές, ανδρών, γυναικών και παιδιών, από όσες όλοι οι Τζακ μαζί· όταν τον δούμε στα χέρια αυτών των ψυχρών μανιακών, ή αυτών των ανθρών που στέλνουν στο κάτεργο έναν Μπόρας για να δείξουν στους αστούς ότι τους φυλάνε άγρυπνα – τότε όλο το μίσος μας για τον Τζακ τον Αντεροβγάλη θα εξαφανισθεί. Θα μεταφερθεί αλλού. Θα μεταμορφωθεί σε μίσος κατά της υποκριτικής και δειλής κοινωνίας, κατά των αναγνωρισμένων εκπροσώπων της. Όλες οι ειδεχθείς πράξεις ενός Αντεροβγάλη εξαφανίζονται μπροστά σε αυτήν την πανάρχαια σειρά των ατιμιών που έχουν διαπραχθεί εν ονόματι του Νόμου. Αυτήν μισούμε. Σήμερα, τα αισθήματά μας συνεχώς διχάζονται. Αισθανόμαστε ότι όλοι εμείς είμαστε, λίγο-πολύ, εκουσίως ή ακουσίως, συνένοχοι αυτής της κοινωνίας. Δεν τολμάμε πλέον να μισούμε. Μήπως τολμάμε να αγαπάμε; Σε μια κοινωνία, που βασίζεται στην εκμετάλλευση και την δουλοπρέπεια, η ανθρώπινη φύση εκφυλίζεται.

Όμως, στον βαθμό που η δουλοπρέπεια θα εξαφανίζεται, θα επανακτούμε τα δικαιώματά μας. Θα αισθανθούμε την δύναμη του μίσους και της αγάπης, α-

κόμη και σε τόσο περίπλοκες περιπτώσεις όπως εκείνη που μόλις αναφέραμε.

Όσον αφορά την καθημερινή μας ζωή, εκφράζουμε ήδη ελεύθερα τα αισθήματά μας της συμπάθειας ή της αντιπάθειας· το κάνουμε ήδη ανά πάσα στιγμή. Όλοι αγαπάμε το ηθικό σθένος και όλοι περιφρονούμε την ηθική αδυναμία, την δειλία. Ανά πάσα στιγμή, τα λόγια μας, τα βλέμματά μας, τα χαμόγελά μας εκφράζουν την χαρά μας στην θέα των ωφέλιμων για το ανθρώπινο γένος πράξεων, εκείνων που εμείς θεωρούμε καλές. Ανά πάσα στιγμή, εκδηλώνουμε με το βλέμμα και τα λόγια μας την απέχθεια που μας προκαλούν η δειλία, η απάτη, η δολοπλοκία, η έλλειψη ηθικού σθένους. Η αηδία μας δεν μπορεί να κρυφθεί, ακόμη και όταν, υπό την επίδραση της «καλής ανατροφής», δηλαδή της υποκρισίας, επιχειρούμε να την συγκαλύψουμε με γελοία προσχήματα, τα οποία, όσο θα καθιερώνονται ανάμεσά μας οι σχέσεις ισότητας, θα χάνουν τον λόγο ύπαρξής τους.

Ε, λοιπόν, αυτό και μόνον αρκεί για να διατηρήσουμε σε ένα ορισμένο επίπεδο την ιδέα του καλού και του κακού και να την μεταδώσουμε ο ένας στον άλλο· πόσο μάλλον όταν δεν θα υπάρχει πλέον ούτε δικαστής, ούτε παππας στην κοινωνία· πόσο μάλλον όταν οι ηθικές αρχές θα χάσουν κάθε υποχρεωτικό χαρακτήρα και θα θεωρούνται απλώς ως φυσικές σχέσεις μεταξύ ίσων.

Επιπλέον, στο μέτρο που θα καθιερώνονται οι σχέσεις αυτές, μια ακόμη πιο ανώτερη αντίληψη περί

ηθικής θα εμφανισθεί στην κοινωνία και αυτήν ακριβώς την αντίληψη πρόκειται να αναλύσουμε.

8

Έως τώρα, πραγματευθήκαμε στην ανάλυσή μας τις απλές αρχές της ισότητας. Εξεγερθήκαμε, καλώντας και άλλους να εξεγερθούν, εναντίον εκείνων οι οποίοι σφετερίζονται το δικαίωμα να μεταχειρίζονται τους άλλους κατά τρόπο που οι ίδιοι επ' ουδενί θα ήθελαν να τους μεταχειρισθούν· εναντίον εκείνων οι οποίοι, αν και δεν θα ήθελαν επ' ουδενί να τους εξαπατήσουν, να τους εκμεταλλευθούν, να τους εκπορευίσουν ή να τους κακομεταχειρισθούν, εν τούτοις συμπεριφέρονται έτσι στους άλλους. Το ψέμα, η κτηνωδία και τα λοιπά, όπως είπαμε, είναι απεχθή, όχι επειδή αποδοκιμάζονται από τους ηθικούς κώδικες – αδιαφορούμε για τους κώδικες αυτούς – αλλά επειδή το ψέμα, η κτηνωδία κ.λπ. πυροδοτούν τα αισθήματα περί ισότητας εκείνου για τον οποίο η ισότητα δεν είναι μια κενή περιεχομένου λέξη· εξηγείρουν κυρίως εκείνον που είναι πραγματικά αναρχικός ως προς τον τρόπο σκέψης και δράσης του.

Εάν αυτή η τόσο απλή, φυσική και σαφής αρχή εφαρμοζόταν γενικώς στην ζωή, καμιά άλλη ηθική δεν θα μπορούσε να αποτελέσει κάτι ανώτερο, ακόμη και αν εμπειρείχε όλα όσα οι ηθικολόγοι διατείνονται ότι διδάσκουν.

Η αρχή της ισότητας συνοψίζει τις διδαχές των ηθικολόγων. Ωστόσο, εμπιέχει επίσης κάτι περισσότερο, και αυτό το κάτι είναι ο σεβασμός για το άτομο. Διακηρύσσοντας την εξισωτική και αναρχική ηθική

μας, αρνούμαστε να σφετερισθούμε το δικαίωμα που οι ηθικολόγοι ασκούσαν πάντοτε – εκείνο του ακρωτηριασμού του ατόμου εν ονόματι κάποιου ιδανικού το οποίο θεωρούν καλό. Δεν αναγνωρίζουμε αυτό το δικαίωμα σε κανέναν· δεν το θέλουμε ούτε και για τον εαυτό μας.

Αναγνωρίζουμε την πλήρη και απόλυτη ελευθερία του ατόμου· επιθυμούμε την πληρότητα της ύπαρξής του, την ελεύθερη ανάπτυξη όλων των ικανοτήτων του. Δεν επιθυμούμε να του επιβάλουμε τίποτε, ξαναγυρίζοντας έτσι στην αρχή την οποία ο Φουριέ αντέτασσε στην θρησκευτική ηθική όταν έλεγε: «Αφήστε τους ανθρώπους απολύτως ελεύθερους· μην τους ακρωτηριάξετε – αρκετά το έκαναν οι θρησκείες. Μην φοβάσθε τα πάθη τους: σε μια ελεύθερη κοινωνία, δεν θα αποτελούν κανέναν κίνδυνο, εφ' όσον εσείς οι ίδιοι δεν θα αποποιηθείτε την ελευθερία σας, εφ' όσον εσείς οι ίδιοι δεν θα επιτρέψετε να σας υποδουλώσουν οι άλλοι, και εφ' όσον στα βίαια και αντικοινωνικά πάθη τέτοιων ατόμων θα αντιτάξετε τα δικά σας κοινωνικά πάθη, που θα είναι τουλάχιστον εξ ίσου ισχυρά, τότε δεν θα έχετε να φοβηθείτε τίποτε από την ελευθερία».¹

Αρνούμαστε να ακρωτηριάσουμε το άτομο εν ονόματι οποιουδήποτε ιδανικού: το μόνο που κρατάμε

1. Από όλους τους σύγχρονους συγγραφείς, ο Ίψεν, ο οποίος σύντομα θα διαβάζεται στην Γαλλία με το ίδιο πάθος όπως και στην Αγγλία, διατύπωσε με τον καλύτερο τρόπο τις ιδέες αυτές στα θεατρικά του έργα. Είναι και αυτός ένας ακόμη αναρχικός χωρίς να το ξέρει

για τον εαυτό μας είναι η ειλικρινής έκφραση της συμπάθειας ή της αντιπάθειάς μας για ό,τι θεωρούμε καλό ή κακό. Εξαπατά κάποιος τους φίλους του; Οφείλεται αυτό στην θέλησή του, τον χαρακτήρα του; Έστω! Ε, λοιπόν, ο δικός μας χαρακτήρας, η δική μας θέληση, μάς υπαγορεύει να περιφρονούμε τον ψεύτη – και εφ' όσον τέτοιος είναι ο χαρακτήρας μας, ας είμαστε ειλικρινείς. Ας μην σπεύδουμε προς αυτόν για να τον σφίξουμε στο στήθος μας και να του πιάσουμε στοργικά το χέρι, όπως αυτό συμβαίνει σήμερα! Στο ενεργητικό του πάθος, ας αντιτάξουμε το δικό μας, εξ ίσου ενεργητικό και ισχυρό, πάθος.

Αυτό και μόνον έχουμε το δικαίωμα και το καθήκον να πράξουμε για να διατηρηθεί μέσα στην κοινωνία η αρχή της ισότητας. Αυτό, άλλωστε, είναι η αρχή της ισότητας στην πράξη.²

Όλα αυτά, εννοείται, δεν θα πραγματοποιούν πλήρως παρά μόνον όταν οι μεγάλες αιτίες της διαφθοράς – καπιταλισμός, θρησκεία, δικαιοσύνη, κυβέρνηση – θα έχουν πάψει να υφίστανται. Όμως αυτό μπορεί να γίνει ήδη σε μεγάλο βαθμό και σήμερα. Στην πράξη γίνεται ήδη.

2. Ακούμε ήδη να λένε: «Και ο δολοφόνος; Και εκείνος που διαφθείρει τα παιδιά μας;». Σε αυτό η απάντησή μας είναι ορθή-κοφτή. Ο δολοφόνος που σκοτώνει απλώς από αιμοδιψία είναι μια εξαιρετικά σπάνια περίπτωση. Είναι ένας ασθενής τον οποίο πρέπει να θεραπεύσουμε ή να αποφύγουμε. Όσον αφορά τους διαφθορείς, ας φροντίσουμε πρώτα να μην διαστρέφει η κοινωνία τα αισθήματα των παιδιών μας και μετά δεν θα έχουμε να φοβόμαστε τίποτε από αυτούς τους κυρίους.

Και όμως, παρ' όλα αυτά, εάν οι κοινωνίες δεν γνώριζαν παρά μόνον αυτήν την αρχή της ισότητας: εάν ο καθένας, εφαρμόζοντας μια αρχή εμπορικής δικαιοσύνης, πρόσεχε ανά πάσα στιγμή μήπως και δώσει στους άλλους κάτι περισσότερο από αυτό που λαμβάνει από αυτούς – αυτό θα σήμαινε το τέλος της κοινωνίας. Η ίδια η αρχή της ισότητας θα εξαφανιζόταν από τις σχέσεις μας, διότι για να διατηρηθεί χρειάζεται να υπάρχει διαρκώς, μέσα στην ζωή κάτι πιο σπουδαίο, πιο ωραίο, πιο ισχυρό από την απλή δικαιοσύνη. Και αυτό το κάτι βρίσκεται εδώ.

Έως τώρα, δεν έλειψαν ποτέ από την ανθρωπότητα αυτές οι μεγάλες καρδιές, οι οποίες, ξεχειλίζοντας από τρυφερότητα, πνεύμα και θέληση, έθεταν πάντοτε τα αισθήματα, την ευφροσύνη και την ενεργητικότητά τους στην υπηρεσία του ανθρώπινου γένους, χωρίς να ζητούν τίποτε ως αντάλλαγμα.

Αυτή η γονιμότητα του πνεύματος, της ευαισθησίας και της θέλησης, προσλαμβάνει κάθε πιθανή μορφή. Είναι ο παθιασμένος ερευνητής της αλήθειας ο οποίος, αρνούμενος όλες τις άλλες χαρές της ζωής, αφοσιώνεται με πάθος στην αναζήτηση εκείνου που θεωρεί αληθινό και δίκαιο, εν αντιθέσει προς τις διαβεβαιώσεις των αδαών που τον περιβάλλουν. Είναι ο εφευρέτης ο οποίος ζει μόνο για το σήμερα, λησμονώντας ακόμη και να φάει, και που μόλις και αγγίζει το ψωμί που μια γυναίκα αφοσιωμένη σε αυτόν τον ταΐζει σαν παιδί, ενώ αυτός ασχολείται με την εφευρεσή του, η οποία, όπως πιστεύει, προορίζεται να αλ-

λάξει την όψη του κόσμου. Είναι ο φλογερός επαναστάτης στον οποίο οι χαρές της τέχνης, της επιστήμης, ακόμη και της οικογενειακής ζωής, φαίνονται στυφές, στον βαθμό που δεν τις μοιράζονται όλοι, και ο οποίος εργάζεται για να αναμορφώσει τον κόσμο παρά τις κακουχίες και τις διώξεις. Είναι ο νέος, ο οποίος ακούγοντας για τις ωμότητες της εχθρικής εισβολής και παίρνοντας στα σοβαρά τα παραμύθια περί πατριωτισμού που του ψιθύριζαν στο αυτί, σπεύδει να καταταγεί σε ένα σώμα εθελοντών, βαδίζει στο χιόνι, υποφέρει από την πείνα, καταλήγοντας να σκοτωθεί από τις σφαίρες.

Είναι το χαμίμι τού Παρισιού, το οποίο με περισσή γνώση και προικισμένο με την πλέον γόνιμη ευφυΐα, επιλέγει σοφά τους εχθρούς και τους φίλους του, τρέχει στα οδοφράγματα μαζί με τον μικρότερο αδελφό του, αψηφώντας την βροχή των οβίδων και πεθαίνει ψιθυρίζοντας: «Ζήτω η Κομμούνα!». Είναι ο άνθρωπος ο οποίος εξεγείρεται βλέποντας μια αδικία, χωρίς να αναρωτιέται τι θα του συμβεί και, ακόμη και όταν οι άλλοι σκύβουν την πλάτη, ξεσκεπάζει την αδικία, χτυπά τον εκμεταλλευτή, τον μικρό τύραννο τού εργοστασίου ή τον μεγάλο τύραννο μιας αυτοκρατορίας. Είναι, τέλος, όλα εκείνα τα αναρίθμητα παραδείγματα αυταπάρανης, ελάχιστα εντυπωσιακά και ως εκ τούτου άγνωστα και σχεδόν πάντοτε παραγνωρισμένα, τα οποία μπορεί κανείς να παρατηρεί διαρκώς, ιδίως μεταξύ των γυναικών, αρκεί να θελήσει να υποβληθεί στον κόπο να ανοίξει τα μάτια και να παρατηρήσει τι

είναι εκείνο που συμβάλλει στην ανέλιξη της ανθρωπότητας και τι είναι εκείνο που την καθιστά ικανή να αφυπνισθεί με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, παρά την εκμετάλλευση και καταπίεση την οποία υφίσταται.

Όλοι αυτοί, άλλοι μεν στην αφάνεια άλλοι δε σε έναν ευρύτερο στίβο, συμβάλλουν στην αληθινή πρόοδο της ανθρωπότητας. Και η ανθρωπότητα το γνωρίζει. Ιδού γιατί περιβάλλει τέτοιες υπάρξεις με σεβασμό και θρύλους. Τους εξιδανικεύει, και, μάλιστα, με αυτούς ως πρότυπο δημιουργεί τους ήρωες των παραμυθιών, των τραγουδιών και των μυθιστορημάτων της. Στο πρόσωπό τους θαυμάζει το θάρρος, την καλοσύνη, την αγάπη και την αυταπάρανη, τα οποία στερούνται οι περισσότεροι από εμάς. Μεταβιβάζει την ανάμνησή τους στα παιδιά της. Θυμάται ακόμη και αυτούς που δεν έδρασαν παρά στον στενό οικογενειακό και φιλικό κύκλο, τιμώντας την μνήμη τους στα πλαίσια των οικογενειακών παραδόσεων.

Αυτοί δημιουργούν την αληθινή ηθικότητα – την μόνη αξία, άλλωστε, αυτού του ονόματος – όλα τα υπόλοιπα δεν είναι παρά απλές σχέσεις ισότητας. Χωρίς αυτήν την τόλμη και αυτήν την αυταπάρανη, η ανθρωπότητα θα είχε αποκτηνωθεί μέσα στον βόρβορο των ευτελών υπολογισμών. Αυτοί, τέλος, είναι εκείνοι οι οποίοι προετοιμάζουν την ηθική του μέλλοντος που θα γεννηθεί όταν θα έχουμε πάψει να είμαστε υπολογιστές, και τα παιδιά μας θα ανατρέφονται σύμφωνα με την ιδέα ότι η καλύτερη χρήση όλων των πραγμάτων, όλης της ενέργειας, της τόλμης και της

αγάπης, γίνεται εκεί όπου είναι πιο έντονα αισθητή η ανάγκη μιας τέτοιας δύναμης.

Αυτή η τόλμη, αυτή η αυταπάρηση υπήρχαν ανέκαθεν. Τις συναντάμε σε όλα τα ζώα. Τις συναντάμε στον άνθρωπο, ακόμη και στις περιόδους της μεγαλύτερης αποκτήνωσης. Ανέκαθεν δε, οι θρησκείες επεδίωκαν να τις σφετερισθούν, αποκομίζοντας μεγάλα κέρδη από αυτές. Και αν οι θρησκείες υπάρχουν ακόμη, αυτό συμβαίνει επειδή, πέραν της άγνοιας, επικαλούνται πάντα αυτήν ακριβώς την αυταπάρηση και αυτήν την τόλμη. Αυτές επικαλούνται και οι επαναστάτες – κυρίως οι σοσιαλιστές επαναστάτες.

Όσον αφορά την εξήγησή τους, οι θρησκευτικοί ηθικολόγοι, οι ωφελμιστές και άλλοι, υπέπεσαν, από την πλευρά τους, στις πλάνες που ήδη επισημίναμε. Όμως, σε αυτόν τον νεαρό φιλόσοφο, τον Γκιγιώ – αυτόν τον στοχαστή που είναι αναρχικός χωρίς να το ξέρει – ανήκει η τιμή ότι έδειξε την αληθινή αιτία αυτής της τόλμης και αυτής της αυταπάρησης, πέραν κάθε μυστικιστικής δυνάμεως και πέραν κάθε εμπορικού υπολογισμού, παράδοξου αποκυήματος της φαντασίας των ωφελμιστών της αγγλικής σχολής. Εκεί όπου η καντιανή, η θετικιστική και η εξελικταρχική φιλοσοφία απέτυχαν, η αναρχική φιλοσοφία ανακάλυψε τον αληθινό δρόμο.

Η καταγωγή τους, έλεγε ο Γκιγιώ, είναι η ίδια η αίσθηση της δύναμης. Είναι η ζωή που ξεχειλίζει, που προσπαθεί να διαχυθεί. «Το να αισθανθούμε μέσα μας αυτό που είμαστε ικανοί να κάνουμε, είναι εκείνο

ακριβώς που αποτελεί την πρωτογενή συνείδηση τού τι οφείλουμε να κάνουμε.»

Είναι η ηθική αίσθηση του καθήκοντος, την οποία κάθε άνθρωπος έχει βιώσει στην ζωή του και την οποία προσπάθησαν να εξηγήσουν με κάθε είδους μυστικισμό. «Το καθήκον δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα πλεόνασμα ζωής που ζητά να χρησιμοποιηθεί, να χαρισθεί· είναι, ταυτοχρόνως, η αίσθηση της δύναμης.»

Κάθε δύναμη, η οποία συσσωρεύεται, δημιουργεί μια πίεση στα εμπόδια που ορθώνονται μπροστά της. Μπορώ να δράσω, σημαίνει οφείλω να δράσω. Και όλη αυτή η ηθική «υποχρέωση» για την οποία τόσα έχουν ειπωθεί και γραφεί, απαλλαγμένη από κάθε μυστικισμό, συνοψίζεται στην εξής απευδή αντίληψη: «Η ζωή δεν μπορεί να διατηρηθεί παρά μόνον όταν επεκτείνεται.»

«Το φυτό δεν μπορεί παρά να ανθίσει. Ωστόσο, άνθιση γι' αυτό σημαίνει ενίοτε θάνατο. Και λοιπόν; Ο χυμός θα αναβλύζει πάντα!», συμπεραίνει ο νεαρός αναρχικός φιλόσοφος.

Το ίδιο ισχύει και για το ανθρώπινο ον, όταν είναι γεμάτο δύναμη και ενέργεια. Η δύναμη συσσωρεύεται μέσα του. Επεκτείνει την ζωή του. Προσφέρει ανιδιοτελώς – χωρίς αυτό δεν θα ζούσε. Και αν θα έπρεπε να χαθεί, όπως το φυτό όταν ανθίζει, δεν πειράζει! Ο χυμός αναβλύζει – εφ' όσον υπάρχει χυμός.

Να είσαι δυνατός! Πλημμύρισε από συναισθηματική και πνευματική ενέργεια – και θα κατακλύσεις

τους άλλους με την ευφροσύνη σου, την αγάπη σου, την ζωντάνια σου! Ιδού σε τι συνοψίζεται ολόκληρη η ηθική διδασκαλία, απαλλαγμένη από την υποκρισία του ανατολίτικου ασκητισμού.

Εκείνο το οποίο η ανθρωπότητα θαυμάζει στον αληθινά ηθικό άνθρωπο, είναι η δύναμή του, είναι ο πλούτος της ζωής που τον ωθεί να προσφέρει την ευφροσύνη του, τα αισθήματά του, τις πράξεις του, χωρίς να ζητά τίποτε ως αντάλλαγμα.

Ο άνθρωπος με ισχυρό πνεύμα, ο άνθρωπος που ξεχειλίζει από πνευματική ζωή, επιδιώκει, φυσικά, να διαδώσει τις ιδέες του. Το να συλλογίζεται κανείς χωρίς να μεταδίδει τις σκέψεις του στους άλλους δεν προσφέρει καμία ευχαρίστηση. Υπάρχει μόνον ο πτωχός σε ιδέες άνθρωπος, ο οποίος, αφού ανακαλύψει κάποια [ιδέα] μετά πολλών βασάνων, την αποκρύπτει επιμελώς για να της προσθέσει αργότερα την σφραγίδα του ονόματός του. Ο μεγαλοφυής άνθρωπος ξεχειλίζει από σκέψεις: τις προσφέρει αφειδώτως. Υποφέρει εάν δεν μπορεί να τις μοιράσει, να τις σκορπίσει στους τέσσερις ανέμους. Αυτή είναι η ζωή του.

Το ίδιο ισχύει για το συναίσθημα. «Δεν μπορούμε να περιορισθούμε στον εαυτό μας: έχουμε περισσότερα δάκρυα από όσα χρειάζονται για τα βάσανά μας, περισσότερες χαρές από όσες δικαιολογεί η ύπαρξή μας», έλεγε ο Γκιγιώ, συνοψίζοντας έτσι το όλο ζήτημα της ηθικότητας με τόσα λίγα, ορθά λόγια, εμπνεόμενος από την φύση. Το μοναχικό «είναι» υποφέρει, κυριεύεται από ανησυχία, επειδή δεν μπορεί να μοιρασθεί την σκέψη και τα συναισθήματά του με τους άλλους. Όταν αισθάνεται κανείς μια μεγάλη ευχαρί-

στηση, θέλει να γνωστοποιήσει στους άλλους ότι υπάρχει, ότι αισθάνεται, ότι αγαπά, ότι ζει, ότι αγωνίζεται, ότι μάχεται.

Ταυτοχρόνως, αισθάνεται την ανάγκη να χρησιμοποιήσει την θέλησή του, την ενεργητικότητά του. Η δραστηριότητα, η εργασία έχει καταστεί ανάγκη για την συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων· έτσι, όταν οι παράλογες συνθήκες απομακρύνουν τον άνδρα ή την γυναίκα από την ωφέλιμη εργασία, τότε αυτοί επινοούν εργασίες, υποχρεώσεις, επουσιώδεις και παράλογες, για να διοχετεύσουν σε κάποιον τομέα την ενεργητικότητά τους. Επινοούν οτιδήποτε – μια θεωρία, μια θρησκεία, ένα «κοινωνικό καθήκον» – για να πείσουν τον εαυτό τους ότι κάνουν κάτι χρήσιμο. Όταν χορεύουν, το κάνουν λόγω φιλανθρωπίας· όταν καταστρέφονται από την χλιδή τους, είναι για να διατηρήσουν την αριστοκρατία στο ύψος της· όταν δεν κάνουν απολύτως τίποτε, είναι για λόγους αρχής.

«Έχουμε ανάγκη να βοηθάμε ο ένας τον άλλον, να προσφέρουμε χείρα βοηθείας, σπρώχνοντας το άρμα που με κόπο σέρνει η ανθρωπότητα· εν πάση περιπτώσει, κλωθογυρίζουμε γύρω του», λέει ο Γκιγιώ. Η ανάγκη αυτή να προσφέρουμε χείρα βοηθείας είναι τόσο μεγάλη ώστε την συναντάμε σε όλα τα κοινωνικά ζώα, ακόμη και στα κατώτερα. Και όλη αυτή η τεράστια δραστηριότητα που καθημερινά αναλώνεται ανώφελα στην πολιτική, τι άλλο είναι, αν όχι η ανάγκη να βοηθήσουμε στο σπρώξιμο του άρματος ή να κλωθογυρίζουμε γύρω από αυτό;

Ασφαλώς, αυτή η «δημιουργική θέληση», αυτή η δίψα για δράση, όταν δεν συνοδεύεται παρά μόνον από μια άγονη ευαισθησία και μια ευφυία ανίκανη να δημιουργεί, δεν θα γεννήσει παρά έναν Ναπολέοντα Α΄ ή έναν Βίσμαρκ – παράφρονες, οι οποίοι ήθελαν να κάνουν τον κόσμο να βαδίζει ανάποδα. Από την άλλη πλευρά, ένα γόνιμο πνεύμα, που ωστόσο στερείται μιας αρκετά ανεπτυγμένης ευαισθησίας, θα αποφέρει αυτούς τους άχρηστους καρπούς, τους σοφούς, που δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να ανακόπτουν την πρόοδο της επιστήμης. Και, τέλος, η ευαισθησία που δεν οδηγείται από μια αρκετά μεγάλη ευφυία, θα παράγει αυτές τις γυναίκες τις έτοιμες να θυσιάσουν τα πάντα για ένα οποιοδήποτε κτήνος στο οποίο διοχετεύουν όλη τους την αγάπη.

Για να είναι πραγματικά γόνιμη η ζωή, πρέπει να διαθέτει ταυτοχρόνως ευφυία, συναίσθημα και θέληση. Η γονιμότητα, λοιπόν, προς όλες τις κατευθύνσεις, είναι η ζωή: το μόνο πράγμα άξιο αυτού του ονόματος. Εκείνοι οι οποίοι έχουν διαισθανθεί μια τέτοια ζωή, ανταλλάσσουν μια στιγμή της με χρόνια ολόκληρα φυτοζωίας. Χωρίς αυτήν την ζωή που ξεχειλίζει, δεν είναι κανείς παρά πρόωρα γερασμένος, ένας αδύναμος, ένα φυτό που ξεραίνεται χωρίς να έχει ποτέ ανθίσει.

«Ας πετάξουμε στα σκουπίδια με το τέλος του αιώνα αυτήν την ζωή, που μόνο ζωή δεν είναι», κραυγάζει η νεολαία, η αληθινή νεότητα που είναι γεμάτη σφρίγος, που θέλει να ζήσει και να σπείρει γύρω της

την ζωή. Και κάθε φορά που μια κοινωνία βυθίζεται στην σήψη, ένα βίαιο ξέσπασμα μιάς τέτοιας νεολαίας, συντρίβει τα παλαιά οικονομικά, πολιτικά και ηθικά πρότυπα, για να βλαστήσει μια καινούργια ζωή. Ποσώς ενδιαφέρει εάν ο ένας ή ο άλλος χάνεται σε αυτόν τον αγώνα! Ο χυμός αναβλύζει πάντοτε. Γι' αυτήν, ζωή σημαίνει άνθιση, όποιες και αν είναι οι συνέπειες! Δεν μετανιώνει γι' αυτές.

Όμως, εξαιρώντας τις ηρωικές εποχές της ανθρωπότητας και εξετάζοντας την καθημερινή ζωή, αναρωτιόμαστε: είναι ζωή το να ζει κανείς σε δυσαρμονία με το ιδανικό του;

Στις μέρες μας, ακούμε συχνά να λέγεται ότι τα ιδανικά αποτελούν αντικείμενο χλευασμού! Αυτό είναι κατανοητό. Έχουμε τόσο συχνά συνταυτίσει το ιδανικό με τον βουδιστικό ή τον χριστιανικό ακρωτηριασμό, έχουμε τόσο συχνά χρησιμοποιήσει αυτήν την λέξη για να εξαπατήσουμε τους αφελείς, ώστε η αντίδραση είναι αναγκαία και σωτήρια. Και εμείς, επίσης, θα θέλαμε να αντικαταστήσουμε αυτήν την, τόσο ευτελισμένη, λέξη «ιδανικό», με μια καινούργια λέξη που να ταιριάζει περισσότερο με τις νέες ιδέες.

Όμως, όποια και αν είναι η λέξη, γεγονός είναι ότι κάθε ανθρώπινο ον έχει το δικό του ιδανικό. Ο Βίσμαρκ έχει το δικό του, όσο απίστευτο και αν είναι: να κυβερνά δια πυρός και σιδήρου. Κάθε αστός έχει το δικό του – έστω και αν πρόκειται για τον ασημένιο λουτήρα του Γαμβέττα, τον μάγειρα Τρομπέτ, και πολ-

λούς σκλάβους που χρειάζονται για να πληρωθεί ο Τρομπέτ και ο λουτήρας χωρίς μεγάλες δυσκολίες.

Όμως, παράλληλα με όλους αυτούς, υπάρχει ο άνθρωπος ο οποίος συνέλαβε ένα ανώτερο ιδανικό. Μια κτηνώδης ζωή δεν μπορεί να του προσφέρει καμία ικανοποίηση. Η δουλοπρέπεια, το ψέμα, η έλλειψη ειλικρίνειας, η δολοπλοκία, η ανισότητα στις ανθρώπινες σχέσεις, τον εξεγείρουν. Πώς μπορεί να γίνει και αυτός, με την σειρά του, δουλοπρεπής, ψεύτης, δολοπλόκος, εξουσιαστής; Διαισθάνεται πόσο ωραία θα ήταν η ζωή εάν υπήρχαν καλύτερες σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους· αισθάνεται ότι έχει την δύναμη να επιτύχει την δημιουργία αυτών των καλύτερων σχέσεων με εκείνους που θα συναντήσει στον δρόμο του. Συλλαμβάνει αυτό που έχουμε ονομάσει ιδανικό.

Από πού προέρχεται αυτό το ιδανικό; Πώς διαμορφώνεται, από την κληρονομικότητα ή από τις εντυπώσεις της ζωής; Ελάχιστα γνωρίζουμε γι' αυτό. Στην καλύτερη περίπτωση, θα μπορούσαμε, με βάση αυτό, να γράψουμε στις βιογραφίες μας, μian ιστορία λίγο πολύ αληθινή. Είναι όμως εκεί – μεταβαλλόμενο, προοδευτικό, ανοικτό στις επιδράσεις του εξωτερικού κόσμου, αλλά πάντα ζωντανό. Είναι μια αίσθηση, εν μέρει ασυνείδητη, αυτού που θα μας προσφέρει την μεγαλύτερη ζωτικότητα, την χαρά της ζωής.

Ε, λουπόν, η ζωή δεν είναι σφριγηλή, γόνιμη, πλούσια σε αισθήσεις, παρά υπό τον όρο ότι ανταποκρίνεται σε αυτήν την αίσθηση του ιδανικού. Ενεργήστε ενάντια σε αυτήν την αίσθηση και θα αισθανθείτε την

ζωή σας να διχάζεται· δεν είναι πλέον ενιαία, χάνει την δύναμή της. Αγνοήστε συχνά το ιδανικό σας και θα καταλήξετε με παραλυμένη την θέληση και την ενεργητικότητά σας. Δεν θα ξαναβρείτε πλέον αυτό το σφρίγος, αυτόν τον αυθορμητισμό της απόφασης που γνωρίζατε στο παρελθόν. Είστε ξοφλημένοι.

Δεν υπάρχει τίποτε μυστηριώδες σε όλα αυτά, εφ' όσον θεωρείτε τον άνθρωπο ως αποτελούμενο από νευρικά και εγκεφαλικά κέντρα που δρουν ανεξάρτητα. Εάν αμφιταλαντεύεσθε ανάμεσα στα διάφορα συναισθήματα που συγκρούονται μέσα σας, σύντομα θα οδηγηθείτε σε διαταραχή της αρμονίας του οργανισμού, θα είστε ένας ασθενής χωρίς θέληση. Η ένταση της ζωής θα εξασθενίσει και ματαίως θα προσπαθήσετε να κάνετε συμβιβασμούς, δεν θα είστε πλέον το ολοκληρωμένο, ισχυρό, ρωμαλέο ον που υπήρξατε, όταν οι πράξεις σας βρίσκοντο σε αρμονία με τις περί ιδανικού αντιλήψεις σας.

10

Και τώρα, πριν τελειώσουμε, ας αναφερθούμε εν συντομία σε αυτούς τους δύο όρους, που εισήγαγε η αγγλική σχολή, τον αλτρουϊσμό και τον εγωισμό, με τους οποίους διαρκώς μας τριβελίζουν τα αυτιά.

Έως τώρα, δεν μιλήσαμε καθόλου γι' αυτούς στην παρούσα μελέτη και αυτό συνέβη επειδή ούτε και εμείς έχουμε κατανοήσει την διάκριση που οι Άγγλοι ηθικολόγοι επιχείρησαν να εισάγουν.

Όταν λέμε: «Ας συμπεριφερόμαστε στους άλλους όπως θα θέλαμε να μας συμπεριφέρονται εκείνοι» – συνηγορούμε υπέρ του εγωισμού ή υπέρ του αλτρουϊσμού; Όταν ανέλθουμε σε ένα ανώτερο επίπεδο και πούμε: «Η ευτυχία του καθενός είναι στενά συνδεδεμένη με την ευτυχία όλων εκείνων που τον περιβάλλουν. Μπορεί κανείς συμπτωματικά να ζήσει μερικά χρόνια σχετικής ευτυχίας σε μια κοινωνία που βασίζεται στην δυστυχία των άλλων· όμως, αυτή η ευτυχία είναι χτισμένη στην άμμο. Δεν μπορεί να διαρκέσει, ακόμη και το παραμικρό είναι αρκετό για να την γκρεμίσει· είναι αξιοθρήνητα μικρή εν συγκρίσει προς την ευτυχία που θα υπάρχει σε μια κοινωνία ίσων. Επίσης, όποτε ενεργείς για το καλό όλων, ενεργείς καλά». Όταν λέμε όλα αυτά, κηρύσσουμε τον αλτρουϊσμό ή τον εγωισμό; Δεν κάνουμε τίποτε άλλο παρά μια απλή διαπίστωση του γεγονότος.

Και όταν προσθέτουμε, παραφράζοντας τα λόγια του Γκιγιώ: «Να είσαι δυνατός· να είσαι μεγαλόφρων

σε όλες σου τις πράξεις· ανέπτυξε την ζωή σου προς όλες τις κατευθύνσεις· να είσαι όσο το δυνατόν πλουσιότερος σε ενεργητικότητα ώστε να είσαι έτσι ο πλέον κοινωνικός, ο πλέον φιλικός – εάν θέλεις να απολαύσεις μια ζωή πλήρη, ολοκληρωμένη και γόνιμη. Καθοδηγούμενος πάντα από μια γόνιμα ανεπτυγμένη ευφυΐα, αγωνίσου, διακινδύνευσε – το ρίσκο έχει τις μεγάλες του χαρές – ρίξε τις δυνάμεις σου, εφ' όσον τις διαθέτεις, χωρίς να λογαριάζεις, σε κάθε τι που θα θεωρήσεις ωραίο και σπουδαίο – και τότε θα έχεις απολαύσει το μέγιστο δυνατό μερίδιο ευτυχίας. Ταυτόσημο με τις μάζες, και τότε, ό,τι και αν σου συμβεί στην ζωή, θα αισθανθείς να μάχονται μαζί σου οι καρδιές ακριβώς που εκτιμάς, και να μάχονται εναντίον σου εκείνες που περιφρονείς!». Όταν το λέμε αυτό, τι διδάσκουμε, τον αλτρουισμό ή τον εγωισμό;

Να αγωνίζεται κανείς, να απηγά τον κίνδυνο· να ρίχνεται στο νερό για να σώσει, όχι μόνον έναν άνθρωπο, αλλά και μια γάτα· να τρέφεται με ξερό ψωμί για να θέσει τέλος στις αδικίες που τον εξεγείρουν· να βρίσκεται σε αρμονία με εκείνους που αξίζει να αγαπηθούν από αυτόν, να αισθάνεται ότι τον αγαπούν – όλα αυτά, για έναν αδύναμο φιλόσοφο, ίσως να είναι μια θυσία, αλλά για τον άνδρα και την γυναίκα, οι οποίοι είναι γεμάτοι ενεργητικότητα, δύναμη, σφρίγος, νεότητα, είναι η ηδονή της αίσθησης της ζωής.

Είναι αυτό εγωισμός; Είναι αλτρουϊσμός;

Γενικώς, οι ηθικολόγοι που οικοδόμησαν τα συστήματά τους πάνω στην υποτιθέμενη αντίθεση μετα-

ξύ εγωιστικών και αλτρουϊστικών αισθημάτων, ακολούθησαν λάθος δρόμο. Εάν αυτή η αντίθεση υπήρχε στην πραγματικότητα, εάν το καλό του ατόμου ήταν πραγματικά αντίθετο προς το καλό της κοινωνίας, το ανθρώπινο γένος θα ήταν αδύνατον να υπάρξει· κανένα είδος ζώου δεν θα μπορούσε να εξελιχθεί όπως εξελίχθηκε. Εάν τα μυρμήγκια δεν έβρισκαν μίαν έντονη ευχαρίστηση στο να εργάζονται από κοινού για την ευημερία της μυρμηγκοφωλιάς, η τελευταία δεν θα υπήρχε, και το μυρμήγκι δεν θα ήταν αυτό που είναι σήμερα: το πλέον εξελιγμένο των εντόμων, ένα έντομο του οποίου ο εγκέφαλος μόλις που διακρίνεται με τον μεγεθυντικό φακό, διαθέτει έναν τόσο ισχυρό εγκέφαλο όσο ο εγκέφαλος του μέσου ανθρώπου. Εάν τα πτηνά δεν έβρισκαν μίαν έντονη ευχαρίστηση στις αποδημήσεις τους, στις φροντίδες με τις οποίες ανατρέφουν τα νεογνά τους, στην κοινή δράση για την υπεράσπιση των κοινωνιών τους ενάντια στα αρπακτικά πτηνά, τότε το πτηνό δεν θα είχε την εξέλιξη που έχει. Το είδος «πτηνά» θα είχε εκφυλισθεί, αντί να εξελιχθεί.

Και όταν ο Σπένσερ προβλέπει μια εποχή κατά την οποία το καλό του ατόμου θα συμπίπτει με το καλό του είδους, λησμονεί ένα πράγμα: ότι εάν αυτά τα δύο δεν ήταν πάντοτε ταυτόσημα, η ίδια η εξέλιξη του ζωικού βασιλείου θα ήταν ανέφικτη.

Εκείνο που υπήρχε ανέκαθεν, είναι αυτό που συναντάμε πάντοτε στο ζωικό βασίλειο όπως και στο ανθρώπινο είδος, έναν μεγάλο αριθμό ατόμων που δεν

κατανοούν ότι το καλό του ατόμου και του είδους, είναι, κατά βάθος, ταυτόσημα. Δεν κατανοούν ότι ζώντας κανείς μια έντονη ζωή, πράγμα το οποίο είναι ο σκοπός του κάθε ατόμου, βρίσκει την μέγιστη ένταση της ζωής στην μεγαλύτερη κοινωνικότητα, στην πληρέστερη ταύτιση του εαυτού του με όλους εκείνους που το περιβάλλουν.

Όμως, αυτό δεν αποτελούσε παρά έλλειψη ευφυΐας, μια έλλειψη κατανόησης. Ανέκαθεν υπήρχαν άνθρωποι περιορισμένης αντίληψης· ανέκαθεν υπήρχαν ηλίθιοι. Ποτέ όμως, σε καμιά ιστορική ή, ακόμη, και γεωλογική περίοδο, το καλό του ατόμου δεν αντιστατευόταν το καλό της κοινωνίας. Ανέκαθεν ήταν ταυτόσημα και όσοι το κατανόησαν καλύτερα, απόλαυσαν πάντα την πιο τέλεια ζωή.

Η διάκριση ανάμεσα στον εγωισμό και τον αλτρουισμό, φαντάζει λοιπόν παράλογη στα μάτια μας. Ίδού γιατί δεν αναφερθήκαμε ούτε καν σε αυτούς τους συμβιβασμούς που ο άνθρωπος, εάν πιστέψουμε τους ωφελμιστές, έκανε πάντα μεταξύ των εγωιστικών και αλτρουϊστικών αισθημάτων του. Αυτοί οι συμβιβασμοί δεν υπάρχουν για τον πεπεισμένο άνθρωπο.

Το μόνο που υπάρχει είναι ότι πραγματικά, στις σημερινές συνθήκες, ακόμη και όταν προσπαθούμε να ζήσουμε σύμφωνα με τις αρχές μας περί ισότητας, αισθανόμαστε ότι αυτές καταπατώνται σε κάθε μας βήμα. Όσο απλά πράγματα και αν είναι η ξεκούραση και το κρεβάτι μας, είμαστε ακόμη σαν τους Ρότσιλντ εν συγκρίσει με εκείνον που κοιμάται κάτω από τις

γέφυρες και που συχνότατα στερείται ακόμη και το ξεροκόμματο. Όσο λίγο και αν αφοσιωνόμαστε στις διανοητικές και καλλιτεχνικές απολαύσεις, είμαστε ακόμη σαν τους Ρότσιλντ εν συγκρίσει με τα εκατομμύρια των ανθρώπων που επιστρέφουν το βράδυ, αποκτηνωμένοι από την μονότονη και βαριά χειρωνακτική εργασία, οι οποίοι δεν μπορούν να απολαύσουν την τέχνη και την επιστήμη, και πεθαίνουν χωρίς να έχουν ποτέ γνωρίσει αυτές τις υψηλές απολαύσεις.

Αισθανόμαστε ότι δεν αναπτύξαμε την αρχή της ισοσύτητας έως τις έσχατες λογικές της συνέπειες. Ωστόσο, δεν θέλουμε να συμβιβασθούμε με αυτές τις συνθήκες. Εξεγειρόμαστε εναντίον τους. Μας ενοχλούν. Μας κάνουν επαναστάτες. Δεν συμβιβάζομαστε με ό,τι μας εξεγείρει. Απορρίπτουμε κάθε συμβιβασμό, ακόμη και κάθε ανακωχή, και υποσχόμαστε να αγωνισθούμε μέχρις εσχάτων ενάντια σε αυτές τις συνθήκες.

Αυτό δεν αποτελεί συμβιβασμό, και ο πεπεισμένος άνθρωπος δεν επιθυμεί συμβιβασμούς που θα του επιτρέψουν να κοιμάται ήσυχος, προσδοκώντας ότι κάτι τέτοιο θα τον αλλάξει από μόνο του. Φθάνουμε λοιπόν στο τέλος της μελέτης μας.

Υπάρχουν εποχές, όπως έχουμε αναφέρει, κατά τις οποίες η ηθική αντίληψη αλλάζει ριζικά. Διαπιστώνουμε ότι εκείνο το οποίο θεωρείτο ηθικό είναι η βαθύτερη ανηθικότητα. Ενίοτε, ένα έθιμο, μια σεβάσματα παράδοση αποδεικνύονται βαθύτατα ανήθικα. Άλλοτε, δεν βρίσκει κανείς παρά μια ηθική κατασκευασμέ-

νη προς όφελος μιας μόνο τάξης. Όλα αυτά τα απορρίπτουμε και γράφουμε: «Κάτω η ηθική!». Το να κάνει κανείς «ανήθικες» πράξεις είναι καθήκον.

Ας καλωσορίσουμε αυτές τις εποχές. Είναι οι εποχές της κριτικής. Αποτελούν το ασφαλέστερο σημάδι ότι ένα μεγάλο πνευματικό έργο συντελείται στην κοινωνία. Είναι η επεξεργασία μιας ανώτερης ηθικής.

Το τι θα είναι αυτή η ηθική επιχειρήσαμε να το διατυπώσουμε, βασιζόμενοι στην μελέτη του ανθρώπου και των ζώων, ενώ γνωρίσαμε την ηθική που διαμορφώνεται ήδη στις ιδέες των μαζών και των στοχαστών.

Αυτή η ηθική δεν θα επιτάσσει τίποτε. Θα αρνηθεί κατηγορηματικά να διαμορφώσει το άτομο σύμφωνα με μια αφηρημένη ιδέα, όπως και θα αρνηθεί να το ακρωτηριάσει με την θρησκεία, τον νόμο και την κυβέρνηση. Θα επιτρέψει την πλήρη και απόλυτη ελευθερία του ατόμου. Θα καταστεί μια απλή διαπίστωση γεγονότων, μια επιστήμη.

Και αυτή η επιστήμη θα πει στον άνθρωπο: εάν δεν αισθάνεσαι μέσα σου την δύναμη, εάν οι δυνάμεις σου είναι τόσες όσες ακριβώς χρειάζεσαι για να διάγεις μια άχρωμη και μονότονη ζωή, χωρίς ζωηρές εντυπώσεις, χωρίς μεγάλες απολαύσεις, αλλά και χωρίς πολλά βάσανα, ε τότε λοιπόν, αρκέσου στις απλές αρχές της εξισωτικής δικαιοσύνης. Στις σχέσεις ισότητας, θα βρεις, την μεγαλύτερη δυνατή ευτυχία, δεδομένων των περιορισμένων δυνάμεών σου.

Εάν όμως αισθάνεσαι μέσα σου την δύναμη της νεότητας, εάν θέλεις να ζήσεις, εάν θέλεις να απολαύσεις μian ολοκληρωμένη, πλήρη, δημιουργική ζωή – δηλαδή να γνωρίσεις την μεγαλύτερη απόλαυση που ένα έμβιο ον μπορεί ποτέ να επιθυμήσει – να είσαι δυνατός, να είσαι μεγαλόφρων, να είσαι ενεργητικός σε ό,τι κάνεις.

Σπέρνε την ζωή γύρω σου. Πρόσεξε, το να εξαπατάς, να ψεύδεσαι, να ραδιουργείς και να χρησιμοποιείς δόλο, σημαίνει να εξευτελίζεσαι, να υποτιμάς τον εαυτό σου, να παραδέχεσαι εκ προοιμίου την αδυναμία σου, να συμπεριφέρεσαι όπως ο σκλάβος του χαρεμιού ο οποίος αισθάνεται κατώτερος από τον αφέντη του. Κάνε το εάν αυτό σε ευχαριστεί, αλλά τότε θα πρέπει να ξέρεις ευθύς εξ αρχής ότι η ανθρωπότητα θα σε θεωρήσει αδύναμο, μικροπρεπή, ευτελή, και θα σου συμπεριφερθεί αναλόγως. Μη βλέποντας την δύναμή σου, θα σου συμπεριφερθεί όπως σε ένα ον άξιο οίκτου και μόνον οίκτου. Μην κατηγορείς την ανθρωπότητα, εάν εσύ ο ίδιος παραλύεις κατ' αυτόν τον τρόπο τις δυνάμεις σου.

Αντιθέτως, να είσαι δυνατός. Και όταν θα έχεις δει κάποια φορά μian αδικία και θα την αναγνωρίσεις ως τέτοια – μian αδικία στην ζωή – ένα επιστημονικό ψεύδος, ή ένα μαρτύριο που επιβλήθηκε από κάποιον, επαναστάτησε ενάντια στην αδικία, το ψέμα και την ανομία. Αγωνίσου! Αγώνας σημαίνει ζωή και όσο εντονότερος είναι αυτός, τόσο εντονότερα θα ζήσεις. Τότε θα έχεις ζήσει και λίγες ώρες αυτής της ζωής θα

έχουν για σένα μεγαλύτερη αξία από χρόνια ολόκληρα φυτοζωίας μέσα στον βόρβορο της διαφθοράς.

Αγωνίσου για να μπορέσουν όλοι να βιώσουν αυτήν την δημιουργική και γόνιμη ζωή, και να είσαι βέβαιος ότι σε αυτόν τον αγώνα θα ξαναβρείς τόσο μεγάλες χαρές που όμοιές τους δεν θα έβρισκες σε καμιά άλλη δραστηριότητα.

Αυτό μόνο μπορεί να σου πει η επιστήμη της ηθικής. Η επιλογή είναι δική σου.

Η ΑΝΑΡΧΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Αυτή η μελέτη περί της καταγωγής και του σκοπού της ηθικής, ήταν το προϊόν μιας ευτράπελης κατάστασης. Κάποιοι Άγγλοι αναρχικοί, μέσα στο ιδεολογικό τους κομφούζιο, θεωρούσαν απολύτως θεμιτό να ψωνίζουν από το κατάστημα ενός αναρχικού χωρίς να πληρώνουν, πιστεύοντας ότι αυτό ήταν σύμφωνο με την αρχή «Στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του».

Όταν ο Κροπότκιν το πληροφορήθηκε, αγανάκτησε και όχι μόνον καταδίκασε τέτοιες απόψεις, αλλά και έγραψε το παρόν έργο. Αυτό που ονομάζουμε «ηθικές ιδέες», λέει, δεν είναι παρά προϊόν πρωτόγονων προκαταλήψεων -νόμος, θρησκεία, εξουσία- και χρησιμεύει στην άρχουσα τάξη για να προστατεύει τα συμφέροντά της. Το αληθινό ηθικό αίσθημα είναι ενστικτώδες και εγγενές στην ομαδική ζωή. Η αλληλοβοήθεια είναι προϋπόθεση μιας επιτυχούς κοινωνικής διαβίωσης.

Επομένως, η βάση της αληθινής ηθικής είναι ο παλιός, καλός, χρυσός κανόνας : « Κάνε στους άλλους ό,τι θα ήθελες να κάνουν εκείνοι σε σένα υπό τις ίδιες περιστάσεις».